

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

Спеціальна доповідь

НЕРОЗКВІТЛІ

Порушення прав українських дітей на тимчасово окупованих територіях України та у Росії: депортація, мілітаризація, індоктринація

Зміст

Вступ.	4
Перелік скорочень	6
§ 1 Грубі порушення прав дитини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд	7
1.1. Вбивства та каліцтва	7
1.2. Вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях.	11
1.3. Зґвалтування та інші форми сексуального насильства	12
1.4. Викрадення	13
1.5. Напади на школи та лікарні	15
1.6. Відмова в доступі до гуманітарної допомоги	17
§ 2 Особливості становища дітей на тимчасово окупованих територіях України та дітей, переміщених до РФ.	21
2.1. Примусове переміщення дітей на тимчасово окуповані території України та депортація дітей на територію РФ.	25
2.2. Впровадження російських стандартів освіти на окупованих територіях	28
2.3. “Перевиховання” та мілітаризація українських дітей, переміщених на тимчасово окуповані території України та територію РФ.	33
2.4. Примусова зміна громадянства дітей на окупованих територіях України та паспортизація	37
2.5. Влаштування українських дітей в сім’ї громадян РФ	42
§ 3 Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресорки щодо українських дітей	46
§ 4 Дії влади України, направлені на повернення українських дітей та захист їх прав	58
4.1. Збір інформації та фіксація всіх випадків порушень прав дитини	58
4.2. Розслідування воєнних злочинів проти дітей та притягнення винних до відповідальності.	60
4.3. Координація зусиль різних державних органів влади	61
4.4. Консультування постраждалих та їх рідних	63
4.5. Повернення дітей з території РФ та їх підтримка після повернення	65
4.6. Співпраця з міжнародними партнерами	67
Рекомендації	69

Вступ

**Уповноважений Верховної Ради України з прав людини
Дмитро Лубінець**

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала черговий акт збройної агресії проти України – повномасштабне вторгнення, яке за обсягами вчинених порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини є найбільшим збройним конфліктом у Європі після завершення Другої світової війни.

Безпрецедентна агресія РФ істотно впливає на забезпечення прав дітей на території України. Неповнолітні щораз частіше стають ціллю, а не випадковими жертвами діянь представників РФ, об'єднаних задекларованим вищими посадовими особами РФ умислом знищення українського народу, його самобутності та позбавлення права на самостійний розвиток.

Протягом майже 14 місяців повномасштабного вторгнення діти стають жертвами невибіркових та непропорційних нападів РФ на цивільне населення та цивільні об'єкти; вони отримують каліцтва, стають жертвами сексуального насильства, змушені залишати домівки, втікаючи від жахів війни в інші регіони України або за кордон. Держава-агресор наражає дітей на голод та хвороби, ускладнює діяльність гуманітарних та евакуаційних коридорів. Не менш шокують випадки викрадення, незаконного позбавлення волі, утримання в заручниках, катувань неповнолітніх, цинічного використання дітей для отримання військової переваги.

Встановивши та утримуючи ефективний контроль над частинами територій Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей, Росія намагається імплементувати «кримський сценарій» через заборону використання української мови та знищення книжок українською, через невідкладне запровадження освіти російською мовою та з російським ідеологічним спрямуванням, через незаконні

Встановивши та утримуючи ефективний контроль над частинами територій Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей, Росія намагається імплементувати «кримський сценарій» через заборону використання української мови та знищення книжок українською, через невідкладне запровадження освіти російською мовою та з російським ідеологічним спрямуванням, через незаконні

- 1 Мілітаризація дітей – політика РФ, спрямована на формування лояльності неповнолітніх до використання силових методів у регулюванні міждержавних відносин, яка передбачає поглиблену військову підготовку, зокрема тренування із застосуванням озброєння, додаткові уроки чи позакласні активності, участь у мілітаристських спортивних заходах, членство у воєнно-патріотичних організаціях («Юнармія», «Вимпел», «Рух перших» тощо).
- 2 Викорінення національної ідентичності – процес насильницької зміни об'єктивної та суб'єктивної приналежності особи до національної групи, знищення або знецінення культурних, соціальних, історичних та інших аспектів, які визначають ідентичність національної групи в цілому.

депортації та примусове переміщення, через передавання на виховання в російські родини, мілітаризацію¹ дітей – щоб викоринити їхню національну ідентичність² та перетворити на ворогів власної батьківщини. До розробки та реалізації згаданої політики залучені вищі посадові особи, про що, серед іншого, свідчить ухвалення 17 березня 2023 року Палатою досудового провадження II Міжнародного кримінального суду рішення про видачу ордерів на арешт Президента Російської Федерації Володимира Путіна та Уповноваженої з прав дитини Російської Федерації Марії Львової-Белової.

Зневага з боку Росії до прав дітей, які перебувають на території України, зокрема, окупованій, де держава зобов'язана гарантувати дотримання основоположних прав та свобод, масштаби й жахливість вчинених міжнародних злочинів проти неповнолітніх актуалізували необхідність висвітлення та оцінки протиправних діянь, формування рекомендацій для національних органів влади, іноземних держав і урядів, міжнародних організацій задля поліпшення стану забезпечення прав і свобод дитини, зупинення порушень, що тривають, попередження нових міжнародних злочинів РФ та притягнення винних осіб до відповідальності.

Спеціальна доповідь охоплює період з лютого 2022 року по квітень 2023 року (включно). Інтенсивність та масштаби порушень, кількість жертв та постраждалих, відсутність доступу до територій утримання неповнолітніх, зумисне спотворення інформації з боку Росії з пропагандистською метою та бойові дії мали обмежувальний вплив під час написання Доповіді. Основна увага в цьому звіті приділена опису тих прав дитини, у реалізацію яких відбулося незаконне втручання або які були порушені з повномасштабним вторгненням. Під час написання Доповіді було використано: дані, отримані за результатами діяльності Офісу Уповноваженого, а також завдяки співпраці з іншими компетентними органами України; свідчення жертв порушень та їхніх родичів; аналітичні матеріали від спеціалізованих неурядових організацій; звіти міжнародних організацій; відомості з офіційних сайтів органів влади держави-агресора; а також відомості з відкритих джерел.

Надаючи конкретні факти порушень, а також їхню стислу кваліфікацію крізь призму міжнародного права, автори прагнуть дозволити читачам самостійно зробити висновки щодо винних суб'єктів та мети, яку вони переслідують. У Доповіді наведено аналіз діянь як Росії, так і України, запропоновано заходи для поліпшення стану дотримання прав дитини у ході збройного конфлікту.

Даний звіт підготовлений Офісом Уповноваженого Верховної Ради України за активної участі експерток – Катерини Рашевської, юристки Регіонального Центру прав людини, та Онисії Синюк, правової аналітикині Центру прав людини ZMINA.

Перелік скорочень

«ДНР»	так звана «Донецька народна республіка» (тимчасово окупована частина території Донецької області України)
ДП	державне підприємство
ЗВО	заклад вищої освіти
ЗСУ	Збройні сили України
«ЛНР»	так звана «Луганська народна республіка» (тимчасово окупована частина території Луганської області України)
МГП	міжнародне гуманітарне право
МКС	Міжнародний кримінальний суд
НІБ	Національне інформаційне бюро
ОБСЄ	Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОГП	Офіс Генерального прокурора
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РФ	Російська Федерація
«СВО»	так звана «спеціальна військова операція» (як називає Росія свою війну проти України)
ССГ	Спільна слідча група
ТОТ	тимчасово окуповані території України

§ 1 Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд

Збройні конфлікти спричиняють непропорційний вплив на представників різних вікових груп³: бойові дії та окупація супроводжуються порушенням прав та свобод дитини, серед яких право на життя, на безпеку в умовах бойових дій та війни, на освіту, на здоров'я та розвиток особистості, право бути із сім'єю, а також право на турботу і захист з боку держави.

Резолюціями Ради Безпеки ООН 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) та 2225 (2015) на міжнародному рівні було визначено **шість серйозних порушень проти дітей у рамках збройного конфлікту**. Згідно з Кримінальним кодексом України та Римським статутом МКС ці діяння мають ознаки відразу кількох міжнародних злочинів.

1.1. Вбивства та каліцтва

Відповідно до статті 6 Конвенції про права дитини кожен неповнолітній має невід'ємне право на життя, і держави повинні забезпечити, наскільки це можливо, виживання та здоровий розвиток дитини⁴. Стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій, забороняє насилля над життям і особистістю дитини, зокре-

³ Children affected by armed conflict and violence, 15 July 2022. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/speeches/2022/07/children-affected-armed-conflict-and-violence>

⁴ Конвенція ООН про права дитини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

ма всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури⁵. Міжнародне гуманітарне право зобов'язує сторони збройного конфлікту розрізняти військові та цивільні цілі, а цивільне населення, до якого належать неповнолітні, має бути захищене від наслідків ведення бойових дій. Дані обов'язки мають звичаєвий характер. Вони є основою ключового принципу законів і звичаїв ведення війни – принципу розрізнення.

Міжнародне гуманітарне право також вимагає, щоб кожна сторона конфлікту вжила всіх можливих запобіжних заходів щодо вибору засобів та методів ведення воєнних дій для уникнення випадкової загибелі або поранення цивільного населення, зокрема дітей⁶.

Водночас Російська Федерація послідовно чинить непропорційні та невибіркові напади, обстріли цивільної критичної інфраструктури, захищених об'єктів, як-от лікарень, шкіл, від чого здебільшого страждає цивільне населення і що стає причиною загибелі та каліцтва населення, зокрема дітей. У Звіті Московського механізму ОБСЄ, який охоплював можливі воєнні злочини, злочини проти людяності та порушення прав людини за період з 24 лютого по 1 квітня 2022 року, експерти зробили висновок про наявність явних патернів порушення МГП російськими військами під час ведення бойових дій, що стосується принципів розрізнення, пропорційності та належної обачності у ході нападів, зокрема на об'єкти під особливою охороною, що зумовило зростання кількості загиблих чи поранених цивільних осіб⁷. Це також було зазначено у звіті, оприлюдненому 16 березня 2023 року Незалежною міжнародною комісією ООН з розслідування порушень в Україні⁸.

За даними Офісу Генерального прокурора внаслідок повномасштабного вторгнення РФ станом на 25 квітня 2023 року загинуло 470 дітей, 949 отримали поранення різного ступеня тяжкості. Найбільше постраждало дітей у Донецькій (452), Харківській (275), Київській (127), Херсонській (94), Запорізькій (89), Миколаївській (86), Чернігівській (68), Луганській (66) та Дніпропетровській (66) областях. Зазначені дані не можна вважати остаточними, оскільки триває робота зі встановлення фактів вчинення злочинів у місцях активних бойових дій, на тимчасово окупованих і деокупованих територіях України. Втім, за майже 14 місяців з початку широкомасштабної збройної агресії проти України загинуло вчетверо більше дітей, ніж за попередні дев'ять років з початку збройної агресії РФ у 2014 році, окупації Кримського півострова та частини територій Донецької та Луганської областей⁹.

5 Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

6 Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми (переклад Антон Льовін, Ольга Поєдинок, Лідія Сивко). Режим доступу: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf

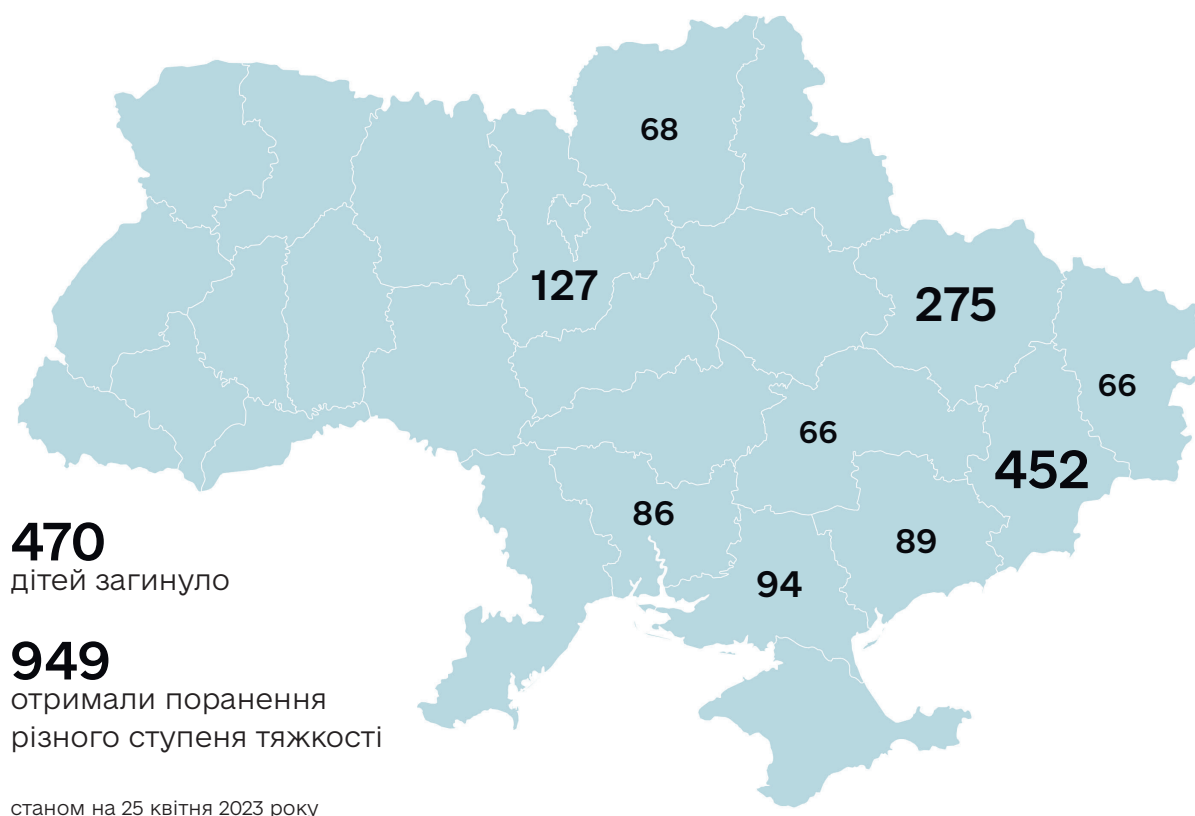
7 Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні починаючи з 24 лютого 2022 року, Московський механізм людського виміру Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf?fbclid=IwAR2Jw3UO7kP5-kRUs62x5a_PgT5pMRtygl_Emb2uHPDVvzqICQJEGz4ZF3g

8 Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine to the Human Rights Council (A/HRC/52/62). Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iic/hr-ukraine/index>

9 Аналітичний огляд ««Шість+» серйозних порушень проти дітей: виклики та наслідки 9 місяців російсько-української війни 2022» / В. Потапова. – Київ: ЦГП «Альменда», 2022. – 74 с. Режим доступу: https://almenda.org/wp-content/uploads/2022/12/6-plus-seryoznykh-porushen-proty-ditey-9-misyatsiv_Almenda.pdf

Кількість постраждалих дітей в різних регіонах країни

На грудень 2022 року на деокупованих територіях Миколаївської, Донецької, Херсонської і Харківської областей виявлено тіла 1116 цивільних осіб, з них 31 – діти¹⁰. На окупованих територіях встановлені випадки свавільних страт цивільних осіб, зокрема і дитини 14 років¹¹.

На деокупованих територіях Херсонщини також було виявлено 10 катівень, в самому Херсоні – 4. При цьому в одній з катівень була окрема камера, де тримали дітей. За свідченнями людей, які там перебували, вони знали, що поруч з ними є неповнолітні у так званій «дитячій камері». Дітям давали воду через день, фактично не давали їжі. Використовували психологічний тиск, розказували, що батьки від них відмовилися, що вони вже не повернуться¹².

Так, під час відвідин Уповноваженим катівень, знайдених на звільнених територіях Херсонщини, було отримано свідчення про те, що в катівнях перебували й діти. Офіс Омбудсмена отримав свідчення 14-річного хлопця, який провів у такій катівні в будівлі Херсонського апеляційного суду 10 днів.

10 На деокупованих територіях чотирьох областей виявили вже понад 1,1 тисячі тіл загиблих, 29 грудня 2022 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3643176-na-deokupovanih-teritoriah-cotiroh-oblastej-viavili-vze-ponad-11-tisaci-til-zagiblih.html>

11 Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine to the Human Rights Council (A/HRC/52/62). Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iic/hr-ukraine/index>

12 Пресбрифінг Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Ганна Христова, керівниця Проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень. Фаза II», 14 грудня 2022 року. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=SBVpg7Mt9V8>

Джерело: Медійна ініціатива за права людини

Хлопець разом зі своїм дядьком хотів подивитися та сфотографувати розбиту техніку окупантів, проте до них підійшло четверо російських військових і, побачивши, що вони роблять фото, звинуватили їх у здачі російських позицій українським військовим. Хлопця разом із дядьком зв'язали та кинули до машини і відвезли до Херсону. Зі слів хлопця, він чотири дні нічого не їв. Їжу приносили, але не йому. На п'ятий день він отримав дві ложки гречки і дві ложки макаронів. Після того його годували один раз на день. Також хлопець розповів про те, що його залякували кримінальною відповідальністю за зроблені фото. Дитина чула звуки і бачила наслідки катувань.

За інформацією Міністерство охорони здоров'я України, станом на 15 травня 2023 року із загальної кількості постраждалих дітей 1085 отримали мінно-вибухові та вогнепальні травми. Серед постраждалих дітей зафіксовано 29 випадків ампутацій на різних рівнях верхніх та нижніх кінцівок, що становить 3 % від загальної кількості постраждалих дітей. 4 дитини з ампутацією померли, 17 дітей потребують протезування верхніх та нижніх кінцівок.

У багатьох містах діти не можуть отримати належну медичну допомогу за місцем проживання через постійні обстріли з боку РФ та системне руйнування критичної інфраструктури (детальніше про це далі). Тому батьки з дітьми змушені переїжджати або виїжджати за межі України в пошуках належного медичного лікування, протезування та реабілітації.

1.2. Вербування дітей до збройних сил супротивника й використання у бойових діях

Міжнародне право категорично забороняє вербувати або використовувати дітей віком до 15 років як солдатів або допускати їх до участі у бойових діях. Дана норма має звичаєвий характер¹³. Призов на військову службу та мобілізація дітей, які не досягли 15-річного віку, або їх використання для ведення бойових дій є воєнним злочином відповідно до статті 8 (2) (b) (xxvi) Римського статуту МКС¹⁴. Як Україна, так і Російська Федерація, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, взяли на себе зобов'язання вжити всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у збройному конфлікті¹⁵.

Згідно з даними правоохоронних органів України РФ залучає неповнолітніх до участі в збройному конфлікті у ролі шпигунів та коректувальників обстрілів¹⁶, а також до кампанії примусової мобілізації українських громадян на тимчасово окупованих територіях¹⁷. Для вербування дітей використовується низка інструментів: від відеоігор до мілітаризації освіти, відпочинку у воєнно-патріотичних таборах, членства в «Юнармії» та інших військово-патріотичних рухах. Окрім того, за словами заступниці Генерального прокурора Вікторії Литвинової, зафіксовано факти

13 Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми (переклад Антон Львів, Ольга Поединок, Лідія Сивко, науковий редактор — Микола Гнатовський). Режим доступу: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf

14 Римський статут Міжнародного кримінального суду. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

15 Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

16 Російські окупанти використовують неповнолітніх українських дітей для розвідки наших військових позицій (відео), 11 квітня 2022 року. Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/novyny/rosiiski-okupanty-vykorystovuiut-nerovnovolitnikh-ukrainskykh-ditei-dlia-rozvidky-nashykh-viiskovykh-pozytsii-video>

17 Примусова мобілізація Російською Федерацією громадян України на окупованій території України: факти та правова кваліфікація. Аналітичний звіт Коаліції «Україна. П'ята ранку». Режим доступу: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/mobilization_ukr.pdf

спонукання дітей до участі в збройному конфлікті, а саме: облаштування блокпостів, використання як шпигунів, вербування російськими військовими¹⁸. Зокрема, за даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України зареєстровано 5 кримінальних проваджень, у яких розслідуються факти використання неповнолітніх у збройному конфлікті через залучення до збору інформації про переміщення або розміщення Збройних Сил України, а також до забезпечення життєдіяльності військовослужбовців країни-агресора та облаштування споруд військового призначення, факти примусового видавання паспортів РФ незаконно переміщеним з Херсонської області до АР Крим неповнолітнім та залучення їх до військових навчань.

1.3. Зґвалтування та інші форми сексуального насильства

Стаття 3, спільна для чотирьох Женевських конвенцій, вимагає гуманного поводження з усіма цивільними особами, зокрема дітьми, забороняючи зґвалтування та сексуальне насильство¹⁹. Стаття 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій передбачає, що діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань²⁰. Дана норма має звичаєвий характер²¹. Зґвалтування, сексуальне насильство та експлуатація дітей заборонені низкою міжнародних та регіональних договорів²². Більше того, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії адаптував підхід, згідно з яким зґвалтування визнано також катуванням та категорично заборонено²³.

Сексуальне та гендерно обумовлене насильство може бути кваліфіковане як воєнний злочин (стаття 8 (2) (b) (xxii)), злочин проти людяності (стаття 7 (1) (g)) та геноцид (стаття 6 (b)), за які винні особи мають нести індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним правом²⁴.

18 Заступник генпрокурора: окупанти вербують українських дітей, використовують їх як шпигунів, 5 березня 2023 року. Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/general/895610.html>

19 Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

20 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

21 Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми (переклад Антон Льовін, Ольга Поєдинок, Лідія Сивко, науковий редактор – Микола Гнатовський). Режим доступу: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf

22 Six Grave Violations Against Children During Armed Conflict, жовтень 2009. Режим доступу: <https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/SixgraveviolationsBooklet.pdf>

23 UN: Crimes of Sexual Violence. Режим доступу: <https://www.icty.org/en/features/crimes-sexual-violence>

24 Римський статут Міжнародного кримінального суду. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні встановила, що сексуальне насильство, рівнозначне тортурам, та погрози застосування такого насильства були суттєвими аспектами катувань, застосованих російською владою²⁵. Експерти також підкреслили, що членів сім'ї, зокрема дітей, іноді змушували бути свідками цих злочинів, що співмірно тортурам²⁶.

За інформацією Офісу Генерального прокурора, станом на 11 травня 2023 року зафіксовано факти сексуального насильства стосовно 12 дівчат та 1 хлопця віком від 6 до 17 років, зокрема: спроба зґвалтування хлопця 10 років у Херсонській області, вчинено зґвалтування сімох дівчат віком від 15 до 17 років, однієї дівчини віком 6 років, на території Київської, Миколаївської та Херсонської областей, спроби зґвалтування стосовно трьох дівчат віком від 15 до 17 років на території Донецької та Чернігівської областей. Крім того, двоє дівчат 10 та 16 років стали свідками сексуального насильства на території Київської та Херсонської областей.

1.4. Викрадення

Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини забороняють викрадення та свавільне позбавлення дітей волі. Згідно зі статтею 3, спільною для чотирьох Женевських конвенцій, захоплення заручників є порушенням законів та звичаїв ведення війни. Стаття 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни забороняє незаконні депортації та примусове переміщення цивільного населення, зокрема дітей, із окупованої території²⁷. Такі діяння мають ознаки воєнного злочину та злочину проти людяності згідно зі статтями 7 (1) (d), 8 (2) (a) (vii), 8 (2) (b) (viii) Римського статуту²⁸. Діяння, які можуть супроводжувати викрадення дитини у ході збройного конфлікту, посилюють масштаб порушення, це зокрема сексуальне та гендерно обумовлене насильство, вербування та примусова мобілізація.

Неповнолітніх можна затримувати лише згідно з нагальною військовою необхідністю. Якщо дитина затримана, з нею завжди повинні поводитись гуманно, попереджуючи катування чи жорстоке поводження²⁹. Згідно зі статтею 49 Женевської конвенції про захист прав цивільного населення під час війни, тимчасове переміщення дітей дозволене виключно для гарантування їхньої безпеки або через

25 War crimes, indiscriminate attacks on infrastructure, systematic and widespread torture show disregard for civilians, says UN Commission of Inquiry on Ukraine, 16 березня 2023. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/03/war-crimes-indiscriminate-attacks-infrastructure-systematic-and-widespread>

26 UN Commission has found an array of war crimes, violations of human rights and international humanitarian law have been committed in Ukraine, 18 жовтня 2022 року. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/10/un-commission-has-found-array-war-crimes-violations-human-rights-and>

27 Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text21

28 Римський статут Міжнародного кримінального суду. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

29 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

особливо вагомі причини військового характеру. При цьому стаття 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій забороняє вивезення дітей на територію іноземної держави, за винятком випадків, коли йдеться про тимчасову евакуацію, необхідну з невідкладних причин, пов'язану зі станом здоров'я чи лікуванням дітей або з їхньою безпекою. У разі такої евакуації вимагається отримання письмової згоди законного представника неповнолітнього за погодженням з державою, громадяни якої евакуюються. Для полегшення возз'єднання родин з евакуйованими дітьми приймальна сторона надсилає у Центральне довідкове агентство Міжнародного комітету Червоного Хреста детальну інформаційну картку на кожного неповнолітнього³⁰. Беручи до уваги можливе зловживання сторонами збройного конфлікту положенням про евакуацію, експерти Московського механізму підкреслили: «...Основний підхід міжнародного гуманітарного права полягає не в евакуації цивільного населення, щоб дозволити військовим безперешкодно вести бойові дії, а в тому, щоб зобов'язати військових вести бойові дії з урахуванням присутності цивільного населення»³¹.

Згідно з даними державного порталу «Діти війни» станом на 25 квітня 2023 року було ідентифіковано 19 393 депортованих дітей, 361 дитину вдалося повернути в Україну³². Згідно з оприлюдненими РФ даними, на територію РФ було переміщено до 744 тисяч українських дітей³³. Серед них більшість була вивезена із одним із законних представників, проте частина – сироти, а також діти, позбавлені батьківського піклування або діти без супроводу з інших створених Росією причин (вбивства батьків, розлучення з батьками, відпочинок у таборах, диспансеризація³⁴ тощо). Перебування дітей було зафіксовано в 57 регіонах РФ³⁵, у 16 регіонах – щонайменше 380 дітей стали жертвами насильницького передавання до російських родин^{36 37}. Зафіксовані також випадки викрадення дітей російськими військовими на тимчасово окупованих територіях для залякування, тиску на родичів, збору розвідувальних даних.

30 Ibid

31 OSCE: REPORT ON VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND HUMAN RIGHTS LAW, WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED IN UKRAINE SINCE 24 FEBRUARY 2022 by Professors Wolfgang Benedek, Veronika Bilková and Marco Sassòli. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf?fbclid=IwAR2Jw3UO7kP5-kRUs62x5a_PgT5pMRtygI_Emb2uHPDVvzqICQJEGz4ZF3g

32 Портал «Діти війни». Режим доступу: <https://childrenofwar.gov.ua/>

33 Ibid

34 Диспансеризація – комплекс заходів, що включає профілактичний медичний огляд і додаткові методи обстежень, що проводяться з метою оцінки стану здоров'я певних груп населення відповідно до законодавства Російської Федерації. За результатами диспансеризації може бути ухвалене рішення про необхідність госпіталізації особи та стаціонарне лікування. (Федеральный закон от 21.11.2011 № 323-ФЗ (ред. от 28.04.2023) «Об основах охраны здоровья граждан в Российской Федерации», Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121895/03764148a1ec0889d20135a4580f8aa76bbf364b/)

35 Викрадені сироти. Куди та навіщо росія вивозить українських дітей, 4 травня 2022 року. Режим доступу: <https://spravdi.gov.ua/dopomoga-vykradenym-syrotam-yak-rosiya-vsnyovlyuye-ditej-z-ukrayiny/>

36 Насильницьке передавання неповнолітніх – вилучення дітей у батьків або інших законних представників і передавання їх особам, які не належать до цієї групи, в якій діти виховувалися до моменту передавання незалежно від юридичного оформлення цього процесу як опіки, усиновлення, патронату тощо.

37 Twitter: МІД Росії @MID_RF. Режим доступу: <https://twitter.com/i/broadcasts/1vAGRAVPkNvKI>

1.5. Напади на школи та лікарні

Школи та лікарні є цивільними об'єктами, які піклуються про потреби дітей і можуть надавати притулок. Навмисні атаки на освітні або медичні установи – серйозне порушення Женевських конвенцій та воєнний злочин відповідно до статті 8 (2) (b) (ix) Римського статуту³⁸. У разі сумнівів у контексті розрізнення завжди передбачається, що школи та лікарні залишаються цивільними об'єктами, захищеним від нападу³⁹.

Згідно з інформацією Міністерства освіти і науки України на запит Уповноваженого, з початку збройної агресії РФ було зруйновано 127 закладів дошкільної освіти та пошкоджено 940; зруйновано 211 закладів загальної середньої освіти та пошкоджено 1327.

Згідно зі статтями 24 та 28 Конвенції про права дитини неповнолітні мають право на освіту та на найвищий досяжний рівень фізичного й психічного здоров'я. У разі збройного конфлікту держави зобов'язані докладати найбільших зусиль задля забезпечення згаданих прав⁴⁰.

За час війни 3198 заклади освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 286 з них зруйновано повністю⁴¹. Найбільше таких установ на території Донецької, Харківської, Миколаївської, Київської та Луганської областей. Також зазнали пошкоджень і руйнувань 22 будівлі закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри соціальної підтримки дітей та сімей, дитячі будинки-інтернати, будинки дитини тощо), зокрема 6 із них у Донецькій області⁴². Згідно з інформацією, наданою на

38 Римський статут Міжнародного кримінального суду. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

39 Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. Режим доступу: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf

40 Конвенція ООН про права дитини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

41 МОН: Освіта під загрозою. Режим доступу: <https://saveschools.in.ua/>

42 Ibid.

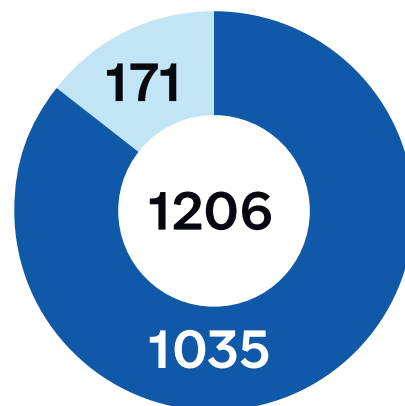
запит Уповноваженого, прокуратура станом на 21.03.2023 року за фактами пошкодження (2688) та руйнування (438) закладів освіти внаслідок масованих бомбардувань та обстрілів проводить досудове розслідування у 1642 кримінальних провадженнях.

Так, за вказаною категорією проваджень триває досудове розслідування у Вінницькій (1), Дніпропетровській (104), Донецькій (520), Житомирській (29), Запорізькій (148), Київській (79), Кіровоградській (1), Луганській (86), Миколаївській (70), Одеській (4), Полтавській (2), Сумській (68), Харківській (224), Херсонській (246), Чернігівській (32) областях та у місті Києві (28).

Враховуючи загрозу обстрілів закладів освіти, навчальний процес у закладах переривається через необхідність прямувати до укриттів під час оголошення повітряної тривоги. Альтернативний спосіб ведення навчального процесу дистанційно також додає проблем: відсутність у частини дітей доступу до технологій, підключення до інтернету та електроенергії внаслідок обстрілів енергетичної інфраструктури або ж внутрішнього переміщення і неможливості обладнати простір для навчання в новому місці проживання означає, що багато учнів не мають доступу до освіти. Через цілеспрямований напад РФ на об'єкти енергетичної інфраструктури протягом жовтня 2022 року – січня 2023 року Україна не могла гарантувати повною мірою право на освіту для майже 4 мільйонів дітей.⁴³

Крім того, пошкоджень зазнали 1218 об'єктів медичних закладів, з яких 173 знищені повністю. Найбільше знищених та пошкоджених установ на території Харківської, Донецької, Миколаївської та Київської областей⁴⁴.

За рік війни в Україні постраждали 1206 об'єктів медичної інфраструктури (з них 1035 об'єктів пошкоджено та ще 171 об'єкт зруйновано без можливості подальшого відновлення)⁴⁵.

43 Майже 4 млн дітей здобувають освіту у 3300 державної та комунальної форм власності, 13 жовтня 2022 року. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/majzhe-4-mln-ditej-zdobuvayut-osvitu-u-zsso-derzhavnoyi-ta-komunalnoyi-form-vlasnosti>

44 Віктор Ляшко, міністр охорони здоров'я України: Система охорони здоров'я впевнено тримає медичний фронт, 12 лютого 2023 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3668211-viktor-lasko-ministr-ohoroni-zdorova-ukraini.html?fbclid=IwAR100>

45 За 11 місяців війни росіяни зруйнували 171 об'єкт медзакладів та ще 1035 пошкодили, 25 січня 2023 року. Режим доступу: <https://moz.gov.ua/article/news/za-11-misjaciv-vijni-rosijani-zrujnuvali-171-ob%ca%bcekt-medzakladiv-ta-sche-1035--poshkodili>

Майже 70 % усіх атак на заклади охорони здоров'я у світі у 2022 році припали на Україну⁴⁶. У 10 областях 48 лікарень були обстріляні кілька разів, що підкреслює не лише невибірковий характер атак, а й можливість того, що удари мали навмисний характер. Наприклад, Сєвєродонецька міська багатoproфільна лікарня в Луганській області зазнала щонайменше 10 атак з березня до травня 2022 року. В одну з лікарень Харківської області влучили п'ять разів, в іншу – чотири⁴⁷. За даними ВООЗ, майже половина медичних закладів на сході та півдні України в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській та Харківській областях частково або повністю не функціонують⁴⁸.

9 березня 2022 року російська сторона напала на пологовий будинок та дитячу лікарню у Маріуполі. Внаслідок атаки заклад зазнав суттєвих руйнувань, поранення отримали 17 людей – породіль та медичних працівників. Троє осіб загинули, серед них була й дитина. Враховуючи очевидні ознаки того, що медичний заклад діяв та виконував свою основну функцію, а також публічні заяви представників РФ щодо нападу, обстріл пологового будинку та дитячої лікарні в Маріуполі є воєнним злочином⁵⁰.

Разом із загальною складною ситуацією у сфері охорони здоров'я, зумовленою повномасштабним вторгненням, це мало вплив і на процеси вакцинації населення, зокрема дітей. За підсумками 2022 року рівень охоплення щепленнями в Україні залишається нижчим за рекомендований Всесвітньою організацією охорони здоров'я⁵¹. Крім того, через переміщення, стрес, хвороби не лише порушується графік щеплень, а й губляться медичні документи, які підтверджують щеплення, часто відсутня інформація про потребу в щепленнях, бо втрачений зв'язок із сімейними лікарями.

1.6. Відмова в доступі до гуманітарної допомоги

Росія як окупаційна держава зобов'язана надати дітям, що перебувають під її ефективним контролем, можливість відвідувати навчальні заклади, забезпечити нормальний стан функціонування медичних закладів та підтримку громадського

46 UKRAINE HUMANITARIAN RESPONSE – KEY ACHIEVEMENTS IN 2022. Situation Report. Last updated: 10 Feb 2023. Режим доступу: <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>

47 Destruction and Devastation: One Year of Russia's Assault on Ukraine's Health Care System, 21 лютого 2023 року. Режим доступу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/destruction-and-devastation-one-year-russias-assault-ukraines-health-care-system>

48 UKRAINE HUMANITARIAN RESPONSE – KEY ACHIEVEMENTS IN 2022. Situation Report. Last updated: 10 Feb 2023. Режим доступу: <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>

49 Авіаудар по пологовому та дитячій лікарні у Маріуполі 9 березня: хроніка воєнного злочину, 9 березня 2022. Режим доступу: <https://suspiilne.media/407550-aviaudar-po-pologovomu-ta-ditacij-likarni-u-mariupoli-hronika-voennogo-zlocinu-9-berezna/>

50 OSCE: REPORT ON VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND HUMAN RIGHTS LAW, WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED IN UKRAINE SINCE 24 FEBRUARY 2022 by Professors Wolfgang Benedek, Veronika Bilková and Marco Sassòli. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf?fbclid=IwAR2Jw3UO7kP5-kRU6s62x5a_PgT5pMRtygl_Emb2uHPDVvzqICQJEGz4ZF3g

51 Міністр охорони здоров'я заслухав доповідь щодо охоплення профілактичними щепленнями за 2022 рік, 9 березня 2023 року. Режим доступу: <https://moz.gov.ua/article/news/ministr-ohoroni-zdorov%ca%bcja-zaslukah-dopovid-schodo-ohoplennja-profilaktichnimi-sheplennjami-za-2022-rik>

порядку за допомогою місцевих поліцейських сил. Росія повинна сприяти належному функціонуванню на окупованій території закладів, відповідальних за піклування про дітей. Вона зобов'язана забезпечувати постачання харчових продуктів та медикаментів населенню на окупованих територіях, а за необхідності – дозволити третім сторонам надати гуманітарну допомогу. Проте, Росія систематично відмовляється надавати доступ до тимчасово окупованих територій України міжнародним організаціям⁵².

Починаючи з 24 лютого 2022 року російські військові послідовно перешкоджають роботі гуманітарних коридорів: розстрілюють об'єкти з написом «Діти», не погоджуються з евакуацією або порушують режим евакуації цивільного населення⁵³, не надають доступ до окупованих територій гуманітарним вантажам (їжа, вода та медикаменти)⁵⁴.

Діти на окупованих територіях також мають обмежений доступ до медикаментів, а часто і до їжі та питної води, і це зумовлене відмовою РФ допускати на ці території гуманітарні конвої⁵⁵. В Маріуполі був зафіксований випадок смерті дитини від зневоднення⁵⁶.

Серед задокументованих злочинів військових армії РФ щодо дітей виявлено непоодинокі факти загибелі та поранення дітей під час спроби евакуації, зокрема з Київщини, Харківщини тощо. Російські військові відкривали вогонь по автомобілях, що були позначені написами «діти» та під час евакуації рухались із білими прапорами⁵⁷.

В умовах необхідності евакуації РФ не надавала можливості безпечно виїхати з окупованих територій на територію, підконтрольну Уряду України. За інформацією Координаційного центру під управлінням керівника Донецької обласної військово-цивільної адміністрації Павла Кириленка 5 березня 2022 року мала відбутися евакуація мирного населення міста Маріуполя. Однак через те, що російська сторона не дотримала режиму тиші і продовжила обстріл як самого Маріуполя,

52 Millions of Ukrainians Beyond Reach, as Russia Blocks UN Aid Access in Areas It Controls, 20 жовтня 2022 року. Режим доступу: <https://www.voanews.com/a/millions-of-ukrainians-beyond-reach-as-russia-blocks-un-aid-access-in-areas-it-controls/6798436.html>

53 Від обстрілів росіянами евакуаційних колон загинули 33 цивільних, з них п'ятеро – діти, 11 травня 2022 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3480847-vid-obstriliv-rosianami-evakuacijnih-kolon-zaginuli-33-civilnih-z-nih-patero-diti.html>

54 Ірина Верещук, віце-прем'єр-міністерка – Міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. Результати роботи гуманітарних коридорів 14 березня 2022 року. Режим доступу: <https://www.facebook.com/vereshchuk.iryana/videos/1140574810091775/>

55 Occupying Russian forces prevent vital medical supplies from entering Kherson city, causing preventable deaths – Head of the Regional State Administration adviser, 22 червня 2022 року. Режим доступу: <https://global.espreso.tv/occupying-russian-forces-prevent-vital-medical-supplies-from-entering-kherson-city-causing-preventable-deaths-head-of-the-regional-state-administration-adviser>; Вирватися із блокадного Маріуполя. Кому дали «зелений коридор»? 14 березня 2022 року. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-blokada-mariupolya-zelenyy-korydor/31752776.html>

56 Загибель дитини від зневоднення в оточеному збройними силами РФ Маріуполі – розпочато розслідування, 9 березня 2022 року. Режим доступу: <https://gp.gov.ua/ua/posts/zagibel-ditini-vid-znevodnennya-v-otocenomuzbroynimi-silami-rf-mariupoli-rozpocato-rozsliduvannya>

57 Звіт Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини «Вбивства цивільних осіб: свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській та Сумській областях в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну», 22 грудня 2022 року. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-12/2022-12-07-ОНЧР-Thematic-Report-Killings-UKR.pdf>

так і його околиць, задля безпеки евакуація населення не відбулася⁵⁸. РФ систематично відмовлялася від організації евакуаційних коридорів з Херсонської і Запорізької областей⁵⁹. В єдиному пункті пропуску з окупованих територій на територію, підконтрольну Уряду України, у місті Василівка Запорізької області російська сторона штучно створювала черги⁶⁰, в яких люди, що бажають евакуюватися, змушені були стояти кілька днів, зокрема під обстрілами. Через умови очікування в черзі загинуло чотири людини⁶¹. Крім того, 31 серпня 2022 року російські окупанти обстріляли з мінометів евакуаційну колону у Василівці Запорізької області. Так, військові РФ пустили людей за маршрутом без перевірки, заховавшись у цей час у безпечне місце⁶². Із січня 2023 року цей пункт пропуску заблокований⁶³.

Неможливість евакуюватися з окупованих територій також зумовлена постійними обстрілами цивільних автомобілів та гуманітарних коридорів. Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування порушень в Україні встановила повторюваність випадків обстрілу цивільних під час спроб виїзду, внаслідок чого загинули діти⁶⁴.

58 Маріупольська міська рада. Режим доступу: <https://t.me/mariupolrada/8730>

59 Росія продовжує блокувати евакуацію жителів Херсонської і Запорізької областей – Верещук, 10 червня 2022 року. Режим доступу: <https://suspilne.media/248687-rosia-prodovzue-blokuvati-evakuaciju-ziteliv-hersonskoi-i-zaporizkoi-oblastej-veresuk/>

60 У Василівці утворилася черга на російському блокпості з 400 авто, які прямують в Запоріжжя, 29 травня 2022 року. Режим доступу: <https://www.unian.ua/war/u-vasilivci-utvorilasya-cherga-na-rosiyskomu-blokposti-z-400-avtoyaki-pryamuyut-v-zaporizhzhya-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11846544.html>

61 Черга на евакуацію: на блокпосту у Василівці померло чотири людини, 23 липня 2023 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3535431-cherga-na-evakuaciju-na-blokpostu-u-vasilivci-pomerlo-cotiri-ludini.html>

62 Іван Федоров, міський голова Мелітополя, 1 вересня 2022 року. Режим доступу: https://t.me/ivan_fedorov_melitorol/506

63 На Запоріжжі громадян України не випускають з тимчасово окупованих районів, 20 січня 2023 року. Режим доступу: <https://suspilne.media/363272-rosijski-vijskovi-ne-propuskaut-ziteliv-zaporizkoi-oblasti-na-pidkontrolnu-ukraini-teritoriu/>

64 Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine to the Human Rights Council (A/HRC/52/62). Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicir-ukraine/index>

Зокрема, в Київській області російські військові обстріляли автомобіль із сім'єю, яка намагалася виїхати з району бойових дій. Мати з батьком, а також 18-річний син подружжя загинули. 5-річну дівчинку із кульовим пораненням в голову окупанти вивезли до Білорусі⁶⁵.

Упродовж 5–6 березня 2022 року російські військові розстріляли 10 цивільних автомобілів на Київщині. Місцеві мешканці разом із маленькими дітьми намагалися втекти з Ірпеня, але стали мішенню військових РФ. Внаслідок розстрілів 9 людей загинули, ще 12 отримали поранення⁶⁶.

8 квітня 2022 року збройні сили РФ нанесли ракетні удари по залізничному вокзалу Краматорська. На той момент на вокзалі йшла попередньо оголошена евакуація цивільного населення – вокзал Краматорська був найбільшим евакуаційним пунктом для жителів Донеччини, Луганщини та деяких районів Харківщини. Внаслідок обстрілу вокзалу, де перебували майже 4000 цивільних осіб, серед яких більшість – жінки та діти⁶⁷, загинула 61 людина, 121 було поранено⁶⁸. Серед загиблих – 9 дітей⁶⁹.

65 Дитину прооперували: історія порятунку дівчинки, чиїх батьків і братика вбили окупанти, 17 березня 2022 року. Режим доступу: https://24tv.ua/ditinu-prooperuvali-istoriya-poryatunku-divchinki-chiyih-batkiv_n1909851

66 Люди лежали на дорозі та повільно помирили: Нацполіція повідомила окупантам підозри у розстрілі цивільних на Київщині, 6 березня 2023 року. Режим доступу: <https://pl.npu.gov.ua/news/liudy-lezhaly-na-dorozi-ta-povilno-pomyraly-natspolitsiia-povidomya-okupantam-pidozry-u-rozstrili-tsyvilnykh-na-kyivshchyni>

67 Ракетні удари по залізничному вокзалу у Краматорську з десятками поранених та загиблих людей – розпочато розслідування, 8 квітня 2022 року. Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/raketni-udari-po-zaliznicnomu-vokzalu-u-kramatorsku-z-desyatkami-poranenix-ta-zagiblix-lyudei-rozpocato-rozsliduvannya>

68 «Ми зібрали тіла, і почалось найстрашніше: у всіх почали дзвонити телефони». Спогади про обстріл Краматорського вокзалу, 8 квітня 2022 року. Режим доступу: <https://suspihne.media/438858-mi-zibrali-tila-i-pocalos-najstrasnise-u-vsih-pocali-dzvoniti-telefoni-spogadi-pro-obstril-kramatorskogo-vokzala/>

69 «Був запах металу та крові». В Краматорську вшанували пам'ять загиблих, 8 квітня 2023 року. Режим доступу: <https://suspihne.media/439596-buv-zapah-metalu-ta-krovi-v-kramatorsku-vsauvali-pamat-zagiblix/>

§ 2 Особливості становища дітей на тимчасово окупованих територіях України та на території РФ

Детально варто розглянути особливості становища дітей на тимчасово окупованих територіях України, враховуючи російську державну політику та її втілення через діяльність окупаційних адміністрацій щодо цієї категорії населення.

Відповідно до статті 42 Гаазької конвенції (II) щодо законів і звичаїв сухопутної війни та додатку до неї: положення про закони та звичаї сухопутної війни від 29 липня 1899 року, територія вважається окупованою, коли вона «фактично перебуває під владою ворожої армії»⁷⁰, а саме: а) збройні сили іноземної держави фізично присутні без згоди суверенного уряду на місці під час вторгнення; б) суверенна держава не може здійснювати свою владу через присутність іноземних сил; і в) окупаційні сили встановлюють власну владу над територією. З моменту початку окупації території починають діяти відповідні норми міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року.

Слід погодитися з експертами Московського механізму, які у Звіті від 4 травня 2023 року зазначають, що для захисту найкращих інтересів дитини та протидії примусовому переміщенню й незаконній депортації неповнолітніх щодо захоплення територій України з боку Російської Федерації слід застосовувати концепцію функціональної окупації, відповідно до якої окремі норми щодо військової окупації поступово починають застосовуватися, щойно Росія отримує контроль над питаннями, що ними регулюються. Таким чином заборона примусово переміщувати та незаконно депортувати українських дітей, передбачена статтею 49 Женевської конвенції (IV), діє, щойно неповнолітні опиняються під фактичним контролем агентів РФ, навіть якщо він триває лише кілька годин⁷¹.

70 Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899, Article 42. Режим доступу: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-ii-1899>

71 Moscow Mechanism, OSCE (2023). Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. pp. 24–25. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf?fbclid=IwAR2dYYe7OGER7OE7A0JHjffIDu8NT1D4_2AwhXA8JgwC8qVZdqoRWxfUyR8

З початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, окрім територій України, окупованих з 2014 року (території АР Крим та міста Севастополь, окремі райони Донецької та Луганської областей), під російським контролем опинилися окремі території Донецької, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Сумської, Чернігівської, Харківської, Херсонської областей, які розташовані на кордоні із РФ чи Республікою Білорусь і які до 24 лютого перебували під контролем Уряду України. Російський наступ у лютому 2022 року відбувався швидко. Так, 26 лютого місцева влада в Мелітополі (Запорізька область) втратила контроль над адміністративними будівлями⁷², вже 2 березня 2022 року Маріуполь (Донецька область) перебував в облозі⁷³, на початку березня РФ було захоплено Херсон (обласний центр Херсонської області).

Через швидкі темпи окупації, блокування населених пунктів та ненадання російською стороною гуманітарних коридорів провести евакуацію цивільного населення та організувати евакуацію всіх інтернатних закладів та установ було майже неможливо. Водночас складно заперечувати той факт, що за наявної інформації про можливий збройний напад з боку РФ не було розроблено план релокації та не була проведена попередня евакуація закладів, в яких перебували діти на прикордонних територіях України.

Після окупації можливість виїхати з даних територій була обмежена за гострої необхідності евакуації цивільного населення з територій, які перебували під постійними обстрілами з обмеженим доступом до забезпечення базових потреб цивільного населення. Зокрема, Маріуполь Донецької області був заблокований військовими РФ з 3 березня 2022 року, і міська цивільна

інфраструктура цілеспрямовано знищувалася; на початок березня в районах міста через російські обстріли було відсутнє світло, газ та вода. До 90 % житлових будівель в Маріуполі були знищені або пошкоджені⁷⁴, що свідчить про свідоме застосування невибіркових обстрілів.

В умовах неможливості безпечно евакуюватися на територію, підконтрольну Уряду України, єдині інші варіанти – залишатися на окупованій території або ж намагатися виїхати через територію РФ. Виїзд через РФ, однак, вимагав проходження так званої «процедури фільтрації». Лише у Донецькій області було встановлено 21 «фільтраційний пункт»⁷⁵.

72 У Мелітополі адміністративні будівлі захопили російські військові – мер, 26 лютого 2022 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3413842-u-melitopoli-administrativni-budivli-zahopili-rosijski-vijskovi-mer.html>

73 Ukraine: Ensure Safe Passage, Aid for Mariupol Civilians, 21 березня 2022 року. Режим доступу: <https://www.hrw.org/news/2022/03/21/ukraine-ensure-safe-passage-aid-mariupol-civilians>

74 High Commissioner updates the Human Rights Council on Mariupol, Ukraine, 16 червня 2022 року. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/06/high-commissioner-updates-human-rights-council-mariupol-ukraine>

75 Conflict Observatory. Mapping the Filtration System in Donetsk Oblast, 25 серпня 2022 року. Режим доступу: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/#/home/pages/filtration-1>

Процедура «фільтрації», що її й нині проводять представники РФ, супроводжується численними порушеннями:

- надмірний збір персональної інформації: фотографування, зняття відбитків пальців, копіювання вмісту телефонів, зокрема контактів;
- психологічний тиск під час допитів, провокативні запитання щодо підтримки РФ та російських військових тощо;
- розділення осіб, що проходять процедуру разом, зокрема, розлучення батьків і дітей;
- неналежні умови перебування в так званих «фільтраційних таборах» (неприспособлені приміщення та розміщення надмірної кількості осіб в них, неналежне забезпечення харчуванням)⁷⁶;
- затримання осіб, які не пройшли так звану «фільтрацію», та розміщення їх в місцях несвободи на окупованій території.

Зі слів очевидця відомо про випадок, коли під час так званої «фільтрації» на блокпості представники РФ поставили дітей на коліна і сказали, що якщо батьки не віддадуть гроші, дітей застрелять⁷⁷.

Відомі також випадки, коли під час так званої «фільтрації» представники РФ розлучають дітей з їхніми батьками. Зокрема, 4-річну дівчинку Алісу з Маріуполя розлучили з мамою, Вікторією Обідіною, яка надавала медичну допомогу українським

⁷⁶ "We Had No Choice": "Filtration" and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia, 1 вересня 2022 року. Режим доступу: <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians>

⁷⁷ «Копали могилу для ще живої мами»: внаслідок обстрілу маріупольців втратив одразу чотирьох близьких, 24 січня 2023 року, Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/kopaly-mohylu-dlia-shche-zhyvoi-mamy-vnaslidok-obstrilu-mariupolts-vtratyv-odrazu-chotyrok-blyzkykh/>

військовим на «Азовсталі». Дівчинка прибула до Запоріжжя у колоні з евакуйованими мешканцями Маріуполя. Дитина їхала одна, бо її маму російські військові залишили у «фільтраційному таборі» в Мангуші, і була передана під опіку бабусі, з якою виїхала до Польщі. Вікторія провела в російському полоні 165 днів і повернулася внаслідок обміну військовополоненими 17 жовтня 2022 року⁷⁸.

У деяких випадках дітей після розлучення з батьками депортують в РФ з подальшим їх влаштуванням у сім'ї під опіку та з можливістю усиновлення. Так, зокрема, Євгена Межевого розлучили з його трьома неповнолітніми дітьми на блокпості біля Маріуполя. Євгена відправили в Оленівську колонію⁷⁹, де він провів 45 днів, а його дітей вивезли спочатку в окупований Донецьк, а згодом – в Росію, разом із ще 31 дитиною з Маріуполя. 16 червня в дитячий санаторій «Поляни» під Москвою, де перебували діти, приїхали представники російських соціальних служб та повідомили, що дітей або відправлять в інтернат, або усиновлять, а в батька є лише п'ять днів, щоб їх забрати. Батькові вдалося забрати дітей, на даний момент сім'я перебуває в Латвії, всі ж інші діти, вивезені з Маріуполя разом із дітьми Євгена, вже влаштовані в російські родини⁸⁰.

Окрім вищезгаданих порушень, російська сторона впроваджує комплексну систематичну державну політику щодо такого:

1. примусове переміщення дітей на тимчасово окуповані території України та депортація дітей на територію РФ;
2. впровадження російських стандартів освіти на окупованих територіях;
3. «перевиховання» та мілітаризація українських дітей, переміщених на тимчасово окуповані території України та територію РФ;
4. примусова зміна громадянства дітей на окупованих територіях України та паспортизація;
5. влаштування українських дітей в сім'ї громадян РФ.

Доцільно розглянути всі ці елементи політики країни-агресора детальніше.

78 З полону звільнили військову лікарку з «Азовсталі», яку росіяни під час евакуації розлучили з дитиною, 17 жовтня 2022 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3595173-z-polonu-zvilnili-vijskovogo-medika-z-azovstali-aku-rosiani-pid-cas-evakuacii-rozlucili-z-ditinou.html>

79 Незаконне місце несвободи, облаштоване окупаційною владою у приміщенні Волноваської колонії № 120 (Донецька область), тимчасово окупованого з 2014 року.

80 «Тату, нас хочуть усиновити. У тебе 5 днів»: як український батько повернув депортованих Росією дітей, 14 лютого 2023 року. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/deportatsiya-mariupol-dity-rosiya-ukraina/32265673.html>

2.1. Примусове переміщення та депортація дітей на територію РФ

Масштаби політики примусового переміщення та депортації українських дітей вражають. Утім, почалася масова депортація дітей ще за декілька днів до розгортання широкомасштабної збройної агресії проти України – 18 лютого 2022 року була оголошена так звана «евакуація» з «ДНР» та «ЛНР»⁸¹. У рамках кампанії з підготовки широкомасштабного вторгнення російська влада обґрунтовувала необхідність переміщення дітей можливою загрозою з боку ЗСУ. Станом на 27 лютого 2022 року в спортивно-оздоровчому комплексі «Ромашка» на території Неклінівського району Ростовської області розмістили 457 дітей з трьох будинків-інтернатів Донецька⁸².

Враховуючи обмеженість доступу до окупованих територій та систематичне не надання РФ інформації щодо переміщених нею дітей, Україні вдалося встановити особи 19 393 дітей, яких депортували на територію РФ⁸³. Крім того, держава докладає зусиль для встановлення місцезнаходження дітей, які перебували на тимчасово окупованій території України під ризиком примусового переміщення чи депортації, і доля яких невідома. За даними Центру стратегічних комунікацій, їх вивозили до 57 регіонів, серед яких віддалені географічно Сахалінська область (близько 8 тисяч кілометрів від місця звичного проживання), Новосибірська область (близько 4 тисяч кілометрів), Ямало-Ненецький автономний округ (близько 4 тисяч кілометрів), Мурманська область (близько 3 тисяч кілометрів), Омська область (близько 3 тисяч кілометрів). Дітей було передано в російські регіони, які значно відрізняються від звичного місця проживання в культурному та релігійному плані: Республіка Дагестан, Республіка Татарстан, Чеченська Республіка⁸⁴.

Для аналізу явища депортації українських громадян, зокрема дітей, можна умовно виділити такі категорії неповнолітніх, які примусово переміщені в межах тимчасово окупованих територій України чи депортовані на територію РФ:

- a. діти у супроводі, тобто неповнолітні, переміщені разом із законними представниками або разом із одним з них;
- b. діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, які перебували в закладах на територіях України, тимчасово окупованих до 24.02.2022 року в Донецькій, Луганській областях;

81 Главы ДНР и ЛНР объявили о начале массовой эвакуации / РИА Новости, 18 лютого 2022 року. Режим доступу: <https://ria.ru/20220218/evakuatsiya-1773598104.html>

82 Колонны с автобусами и около 200 ПВР: как размещали беженцев из ЛНР и ДНР в Ростовской области / DONTR.RU, 27 лютого 2022 року. Режим доступу: <https://dontr.ru/novosti/kolonny-s-avtobusami-i-okolo-200-pvr-kak-razmeshchali-bezhentsev-iz-lnr-i-dnr-v-rostovskoy-oblasti/>

83 Портал «Діти війни». Режим доступу: <https://childrenofwar.gov.ua> (станом на 14.05.2023)

84 Центр стратегічних комунікацій (2022). Викрадені сироти. Куди та навіщо росія вивозить українських дітей. 15 березня 2023 року. Режим доступу: <https://spravdi.gov.ua/dopomoga-vykradenym-syrotam-yak-rosiya-vsynovlyuye-ditej-z-ukrayiny/>

- c. діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, які перебували в закладах на територіях України, тимчасово окупованих після 24.02.2022 року (поки нам відомо про Херсонську область);
- d. діти, які внаслідок війни осиротіли чи опинилися без батьківського піклування (внаслідок смерті батьків чи опікунів, розлучення з батьками в процесі проходження так званої «фільтрації», полону батьків/опікунів тощо);
- e. діти, які ймовірно зі згоди батьків були вивезені на тимчасово окуповані території України чи територію РФ та утримуються в таборах або санаторіях для «перевиховання»⁸⁵;
- f. діти, які були вивезені для диспансеризації та проведення медичних обстежень чи надання медичної допомоги (проведення медичного втручання).

Приналежність дитини до тієї чи іншої виокремленої групи впливає на вразливість її становища, зокрема, в контексті повернення в Україну. Тому на деяких категоріях переміщених / депортованих дітей варто зупинитися детальніше.

Так, на сьогодні РФ не передбачає можливості репатріації неповнолітніх сиріт та позбавлених батьківського піклування⁸⁶. Більше того, діти з даної категорії перебувають у найбільшій зоні ризику стати жертвами насильницького передавання в російські родини та нав'язаного громадянства держави-агресора, яке супроводжує процес передавання під опіку та/або усиновлення. Окреме проблемне питання – ідентифікація та повернення дітей, депортованих та усиновлених росіянами протягом 2014–2021 років, зокрема тих, які через тимчасову окупацію не мали українських документів, що посвідчують особу.

Кількість депортованих українських неповнолітніх на так зване «перевиховання» на окуповані території України, за свідченнями російської сторони, у 2022 році становила близько 30 тисяч осіб⁸⁷. При цьому 10 тисяч дітей примусово перемістили на територію окупованого Кримського півострова, де діє мережа з семи закладів (зокрема, таборів, санаторіїв, шкіл), близько 2–2,5 тисяч – у Білорусь, де функціонує щонайменше чотири заклади⁸⁸. За даними дослідження Єльського університету, інші неповнолітні стали жертвами депортації до 34 таборів на території РФ, 12 з яких розташовані на узбережжі Чорного моря, 10 – навколо Москви, Казані, Єкатеринбурга. 11 таборів розташовані на відстані понад 800 кілометрів від звичайного місця проживання дитини (2 з них – у Сибіру, 1 – на Далекому Сході).

85 Перевиховання – процес вилучення українських дітей від батьків або інших законних представників, переміщення та утримання в закритих закладах, де неповнолітні навчаються згідно з російськими освітніми стандартами, проходять патріотичну та/або військову підготовку. Режим доступу: <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data>

86 Twitter: МІД Росії @MID_RF. Режим доступу: <https://twitter.com/i/broadcasts/1vAGRAVPkNvKI>

87 Российская газета (2022). Владимир Путин обсудил с Сергеем Кравцовым строительство школ и поддержку новых территорий. Режим доступу: <https://rg.ru/2023/01/09/bolshaia-peremena.html>

88 Крымский прецедент (2023). Табори відпочинку як ще один засіб викоринення української національної ідентичності дітей з окупованих територій. Режим доступу: <https://krymbezpravil.org.ua/analytics/tabory-vidpochynku-iaak-shche-odyn-zasib-vykorinennia-ukrainskoi-natsionalnoi-identychnosti-ditey-z-okupovanykh-terytoriy/>

Абсолютним рекордсменом за даним параметром є Магадан, розташований за 6300 кілометрів.

Щоб дістатися до табору, діти спочатку їхали автобусом, потім – потягом, і на решті – літаком (2 перельоти)⁸⁹. Найбільша кількість неповнолітніх була зосереджена в 4 закладах – «Артек» (Крим), «Орленок» (Краснодарський край), «Океан» (Владивосток), «Смена» (Краснодарський край)⁹⁰. Протягом «перевиховання», тривалість якого свавільно збільшувалася російськими агентами без згоди законних представників неповнолітніх, діти могли бути розміщені відразу в кількох закладах. Розміщення дітей в таких віддалених регіонах є свідомим заходом, щоб ускладнити їх повернення. Розподіл їх за різними регіонами також спрямований на більшу інтеграцію дітей в російський культурний і освітній простір та втрату зв'язку з українською ідентичністю внаслідок обмеження спілкування з іншими представниками української національної групи.

Щодо проходження так званої «диспансеризації»: за даними російської сторони, які були оприлюднені на ХХ Всеросійському з'їзді уповноважених з прав дитини в суб'єктах РФ, що проходив 26–27 квітня в Казані, в рамках виконання доручення Президента РФ від 5 жовтня 2022 року № Пр-1872 **було організоване проведення «поглиблених профілактичних медичних оглядів дітей на територіях ДНР, ЛНР, Запорізької та Херсонської областей», зокрема, в так званій «ДНР» – більше 106,6 тисяч дітей, в так званій «ЛНР» – більше 79,9 тисяч дітей, в Запорізькій області – більше 32 тисяч дітей, в Херсонській області – 11,7 тисяч дітей, а також в Краснодарському краї (з числа тих, хто виїхав з так званих «нових територій») – 4,2 тисячі дітей.**

Станом на березень 2023 року за результатами «диспансеризації» до РФ було депортовано щонайменше 550 дітей. Заклади, в яких можуть утримуватися неповнолітні, включають санаторій «Поляни» (підрозділ «Дитячого медичного центру», Московська область), Клініку доктора Рошалья та Російську дитячу клінічну лікарню (Москва). Марія Львова-Белова також заявила про можливість розміщення

89 Yale University (2023). Russia's systematic program for the re-education & adoption of Ukraine's children. Режим доступу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/russias-systematic-program-re-education-adoption-ukraines-children>

90 Российская газета (2022). Владимир Путин обсудил с Сергеем Кравцовым строительство школ и поддержку новых территорий. Режим доступу: <https://rg.ru/2023/01/09/bolshaia-peremena.html>

депортованих дітей у профільних закладах у Ханті-Мансійському автономному окрузі⁹¹. Потенційно кількість вивезених за результатами диспансеризації неповнолітніх зростатиме, про що свідчить статистика за окремими окупованими територіями. Так, 70 % дітей з числа оглянутих у так званій «ЛНР», на думку російських медиків, потребують стаціонарного лікування⁹². Попри заяву «міністра охорони здоров'я ЛНР» про розміщення неповнолітніх у Луганській «республіканській» клінічній лікарні, остання відповідних потужностей не має (410 ліжокмісць). За рік заклад може прийняти 7000 дітей⁹³. Це може свідчити про потенційну депортацію частини українських неповнолітніх до РФ. При цьому диспансеризація триватиме також протягом 2023 року. Для цього з федерального бюджету РФ виділено 435 мільйонів рублів⁹⁴.

Під приводом забезпечення дітей Росія також використовує переміщення дітей на оздоровлення та відпочинок в межах окупованих територій України. Зокрема, так званий голова окупаційної адміністрації Херсону Володимир Сальдо в жовтні 2022 року заявляв, що на оздоровлення до Криму приїде біля 5000 дітей з Херсонської області. На той момент на території тимчасово окупованого Криму вже перебувало близько 1500 українських дітей⁹⁵. На 8 травня окупаційна влада Запорізької області повідомила про вивезення 796 дітей в «більш безпечні населені пункти»⁹⁶.

При цьому термін перебування в таборах не обмежується зміною – мотивуючи затримку небезпечністю ситуації в звичному місці проживання дітей, їх залишають на продовжені зміни та не повертають у сім'ї⁹⁷.

Отже, РФ застосовує низку методів примусового переміщення дітей в межах окупованих територій, а також депортації до РФ, щоб відділити їх від звичного середовища, ізолювати від власної національної групи та помістити в «російське» середовище. При цьому дані методи застосовують до різних категорій: як до дітей, які мають батьків, так і до дітей, позбавлених батьківського піклування.

2.2. Впровадження російських стандартів освіти на окупованих територіях

РФ систематично використовує освіту на окупованих територіях для насадження пропаганди та розірвання зв'язку українських дітей з їхньою національною гру-

91 Інформація з телеграм-каналу Уповноваженої Марії Львової-Белової. Режим доступу: <https://t.me/malvovabelova/1063?single>

92 Луганский информационный центр (2022). Почти 70 % прошедших диспансеризацию в ЛНР детей имеют отклонения в здоровье – Минздрав. Режим доступу: <https://lug-info.com/news/pochti-70-prosedsih-dispanserizaciju-v-lnr-detej-imeut-otkloneniya-v-zdorov-e-minzdrav>

93 Официальный сайт Луганской республиканской клинической больницы. Режим доступу: <https://lrkb.ru/%d0%be-%d0%b1%d0%be%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b8%d1%86%d0%b5/>

94 Rупosters (2023). Более 60 тысяч детей прошли медосмотры в новых регионах России. Режим доступу: <https://ruposters.ru/news/02-01-2023/bolee-tisyach-detei-proshli-medosmotri-novih-regionah-rossii>

95 Крым примет на отдых до пяти тысяч детей из Херсонской области – Сальдо / Лента новостей Крыма, 8 жовтня 2022 року. Режим доступу: <https://crimea-news.com/society/2022/10/08/975810.html>

96 https://t.me/melitopol_ru/7425

97 Миллет (2022). В КИПУ провели национальный концерт для детей-беженцев. Режим доступу: <https://trkmillet.ru/v-kipu-proveli-nacionalniy-koncert-d/>

пою. Окупаційна держава несе зобов'язання забезпечувати належну роботу закладів та установ, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту⁹⁸. Виконуючи це зобов'язання, держави також повинні враховувати право дитини на збереження індивідуальності; будь-який догляд за дитиною має враховувати її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову⁹⁹. Доручати освіту дітей до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, необхідно особам з такими самими культурними традиціями¹⁰⁰, за можливості особами їхньої національності, мови та релігії¹⁰¹.

Крім того, держави мають зобов'язання забезпечувати навчання дитини зі спрямуванням на виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй; поваги до культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження; підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості¹⁰².

Проте РФ, всупереч зобов'язанням як окупаційної держави, впроваджує власні стандарти освіти та навчальні програми в закладах на окупованих територіях України, продовжуючи практику, яку застосовувала в окупованому Криму.

Починаючи з окупації Кримського півострова у лютому 2014 року, РФ послідовно викорінює українську національну ідентичність неповнолітніх за допомогою русифікації, мілітаризації, індоктринації¹⁰³, депортацій та насильницького передавання в російські родини. У стислий термін на півострові було відтворено та забезпечено дієве функціонування системи патріотичного виховання РФ, а також прискорено ізоляцію та сегрегацію від освітнього, інформаційного та культурного простору України. В окупованому Криму ліквідована освіта українською та кримськотатарськими мовами. Крім того, викладання було переведено на державні освітні стандарти РФ. Протягом окупації кількість школярів, які навчаються українською мовою, скоротилася у 60 разів¹⁰⁴. З території РФ в окупований Крим завозять російських викладачів¹⁰⁵. Жертвами мілітаризації освіти, своєю чергою, стали щонайменше 218 974 кримських дітей шкільного віку¹⁰⁶. Крім того, до 2017

98 Стаття 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

99 Стаття 20 Конвенції про права дитини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

100 Стаття 24 Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

101 Стаття 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

102 Стаття 29 Конвенції ООН про права дитини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

103 Индоктринация – процес перетворення неповнолітніх у складову наступальної політики РФ за допомогою пропаганди, спеціальної підготовки та системного виховного підходу.

104 Національний інститут стратегічних досліджень (2022). Знищення національної ідентичності неповнолітніх дітей і молоді в Криму як акт геноциду РФ в Україні. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/znyschennya-natsionalnoyi-identychnosti-nepovnoolitnikh-ditey-i-molodi-v>

105 Отчет по результатам исследования политики Российской Федерации по насильственному изменению демографического состава населения оккупированного Крымского полуострова. Региональный центр прав человека. 2021. Режим доступу: <https://cutt.ly/h2LGXym>

106 Радіо Свобода (2021). Українці є, а мови немає. 0,1 % кримчан вчать українську в Криму. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/crimea-education-ukrainian-language/31274562.html>

року для абітурієнтів з окупованих територій Криму були передбачені пільги для вступу до російських ЗВО¹⁰⁷. Від початку повномасштабного вторгнення Крим став осередком для організації, підготовки й подальшої реалізації апробованого сценарію русифікації неповнолітніх на новоокупованих територіях України.

Зокрема, знищення освіти на окупованих територіях за «Кримським сценарієм» включає:

- повний перехід на російські стандарти освіти;
- заміну навчальних матеріалів на російські;
- перепідготовку і заміну педагогічного складу на «лояльний» до нової влади чи переміщений з території РФ;
- виключення викладання предметів українознавчого циклу, зокрема історії України, української літератури;
- обмеження вивчення української мови;
- мілітаризацію навчального процесу (кадетські школи, «Юнармія», «Большая перемена» тощо)¹⁰⁸.

Всі ці практики впроваджуються російською стороною як на територіях, окупованих до 24 лютого 2022 року, так і на територіях, окупованих внаслідок широкомасштабної збройної агресії проти України.

Одним із ключових кроків до знищення української ідентичності дітей на тимчасово окупованих територіях України є фактичне витіснення української мови з навчального процесу. Цю практику окупаційні органи влади застосовували на територіях України, окупованих ще у 2014 році.

Так, з липня 2018 року Володимир Путін підписав Федеральний закон № 317-ФЗ «Про внесення змін у статті 11 та 14 Федерального закону «Про освіту в Російській Федерації»»¹⁰⁹. Попри позиціонування нормативного акту як такого, що мав на меті сприяти вивченню «рідних мов народів» у школах, згідно з поправками російська мова як державна є обов'язковою у всіх школах РФ, інші мови батьки можуть обирати як факультативні предмети. При цьому відповідно до даних «Міністерства освіти, науки та молоді Республіки Крим», до 2018 року на території окупованого Кримського півострова залишилася тільки 1 школа з українською мовою навчання (9 класів, 146 учнів), а кількість осіб, які вивчали українську як рідну, скоротилася

107 Кримчанам скасували пільги під час вступу до ВНЗ Росії, 6 жовтня 2016 року. Режим доступу: <https://ua.krymr.com/a/news/28034968.html>

108 Центр громадянської просвіти «Альменда», звіт «Кримський сценарій: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях». Режим доступу: <https://svidomi.in.ua/page/krymskyi-stsenarii-uk-rosiia-znyshchuie-osvitu-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh>

109 Федеральный закон от 03.08.2018 № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»». Режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001201808030079>

на 73 %. Згідно з розробленими окупаційною адміністрацією освітніми програмами, для вивчення української мови та української літератури за умови їх «добровільного» обрання виділяється 3 години на тиждень¹¹⁰.

Практика витіснення української мови з навчального процесу застосовується окупаційною владою РФ і на тих територіях України, що були окуповані після 22 лютого 2022 року. Одним із основних принципів державної політики і правового регулювання відносин у сфері освіти в РФ є «єдинство образовательного пространства на территории Российской Федерации»¹¹¹. 17 лютого 2023 року Володимир Путін підписав закон про інтеграцію Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей до освітнього простору Російської Федерації¹¹².

Окупаційна влада намагається зберегти видимість можливості вивчення української мови на тимчасово окупованих територіях. Так, 1 вересня 2022 року міністр просвіти РФ заявив про те, що розробляється підручник із «класичної української мови», який буде використовуватися в так званих «ДНР», «ЛНР» та «інших затронутих СВО територіях». За словами Кравцова, 1 вересня на цих територіях відкрилися 1376 шкіл та 203 коледжі, які забезпечені підручниками. Проте підхід до вивчення української мови може бути формальним¹¹³.

4 квітня 2023 року заступник міністра просвіти РФ оголосив про готовність підручника з української мови для школярів молодших класів на нових окупованих територіях. Однак українська мова в програмі залишається виключно як факультатив, а матеріали, за якими передбачається її вивчення – радянського зразка і не відповідають сучасним стандартам вивчення мови. При цьому, згідно з технічним завданням, яке міститься у відповідному державному контракті, майбутній підручник повинен «формувати в учнів традиційні російські цінності, що відображають самобутній духовний, історичний і культурний розвиток багатонаціонального народу Росії, історичну пам'ять і спадкоємність поколінь, єдність народів Росії, вищі моральні почуття, пріоритет духовного над матеріальним, сімейні традиції». Навчальні завдання у підручнику мають формувати в дітей «громадянську позицію» та відповідати конституції Росії. Весь ілюстративний матеріал у ньому повинен на 90 % складатися з російського контенту¹¹⁴.

110 https://monm.rk.gov.ru/uploads/monm/attachments//d4/1d/8c/d98f00b204e9800998ecf8427e/php9Bcykw_scan01704820180607113243.pdf

111 Стаття 3 Федерального закону від 29.12.2012 № 273-ФЗ (ред. від 17.02.2023) «Об образовании в Российской Федерации» (зі змінами від 28.02.2023). Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/15956ae575273a483e753fc119fb41fc4c37f846/

112 Федеральный закон от 17.02.2023 № 19-ФЗ «Об особенностях правового регулирования отношений в сферах образования и науки в связи с принятием в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов – Донецкой Народной Республики, Луганской Народной Республики, Запорожской области, Херсонской области и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации». Режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202302170006>

113 Ведомости (2022). Минпросвещения разработает учебник по «классическому украинскому языку». Режим доступу: <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2022/09/01/938611-minprosvescheniya-razrabotaet-uchebnik>

114 Телеграм-канал «Можем объяснить». Режим доступу: <https://t.me/mozhemobyasnit/14801>

30 січня 2023 року Сергій Кравцов, міністр просвіти РФ, заявив про створення шкільного підручника з історії, до якого буде включено інформацію про так звану «спеціальну військову операцію», тобто війну проти України¹¹⁵. 24 квітня 2023 року в рамках просвітницького марафону він представив підручник з історії для учнів 11 класів, на навчання за яким школи будуть поступово переходити¹¹⁶.

Водночас на окупованих територіях вилучаються навчальні матеріали українського зразка. У січні 2023 року так зване «міністерство освіти та науки ЛНР» направило керівникам адміністрацій міст та районів, а також підвідомчим освітнім організаціям документ із рекомендацією вилучити з фондів шкільних бібліотек книги з переліку, в якому налічувалось 365 позицій¹¹⁷. Під заборону потрапили: література про Голодомор в Україні, підручники, методичні матеріали, довідники з історії України, книжки з серії «Знамениті українці», художня література про «події періоду новітньої історії» в Україні й на Донбасі (2014–2021 роки)¹¹⁸. Зі шкіл Луганської області ще у червні 2022 року окупанти вилучили і вивезли в невідомому напрямку близько 22 тисяч підручників з історії України¹¹⁹.

Ці дії свідчать про системний підхід російської влади до викорінення української ідентичності дітей на окупованих територіях України. Російська Федерація прагне створити ілюзію, ніби можливості для вивчення української мови на територіях, окупованих як у 2014 році, так і в 2022 році, існують, однак цивільне населення нібито відмовляється використовувати українську мову, надаючи перевагу російській.

Водночас окупаційна влада проводить заходи, що унеможливають дистанційне навчання дітей, які проживають на окупованих територіях України, за українською навчальною програмою. Наявна інформація про те, що до батьків приходять з обшуками і перевіряють тех-

115 <https://ria.ru/20230130/uchebnik-1848327587.html>

116 <https://tass.ru/obschestvo/17597557>

117 Телеграм-канал «АРТЮХ». Режим доступу: <https://t.me/raspisnoyredaktor/5422?single>

118 Росіяни вилучають українські книги на ТОТ, 24 січня 2023 року. Режим доступу: <https://sprotyv.mod.gov.ua/2023/01/24/rosiyany-vyluchayut-ukrayinski-knygy-na-tot/>

119 Окупанти нищать українську історію. На захопленій території Луганщини зі шкіл вилучили підручники, 17 червня 2023 року. Режим доступу: <https://svatove.city/articles/219395/okupanti-nischat-ukrainsku-istoriyu-na-zahopenij-teritorii-luganschini-zi-shkil-viluchili-pidruchniki>

ніку, щоб встановити, чи навчаються діти дистанційно в українській школі. У разі виявлення факту того, що діти навчаються за українською програмою, батькам погрожують штрафом і тим, що відберуть дітей, якщо їх не віддадуть до російської школи¹²⁰.

2.3. «Перевиховання» та мілітаризація українських дітей, переміщених на тимчасово окуповані території України та територію РФ

В таборах на тимчасово окупованих територіях України та РФ російська сторона впроваджує практики, спрямовані на «перевиховання» – культурні та освітні заходи, засновані на російських наративах про історію України, та подання російської агресії проти України як вимушеного кроку, спрямованого на забезпечення миру. Зокрема, з дітьми з окупованих територій в таборах проводять спеціальні уроки, передбачені російською шкільною програмою – «Розмови про важливе»¹²¹, які спрямовані на «формування патріотизму і любові до Батьківщини – РФ». Як пояснює саме мінпросвіти РФ, «мета та результати заняття: розуміння учнями цілей СВО того, що жителі ДНР і ЛНР – російські люди, тому важливе їхнє повернення до Росії. Російські військові – герої»¹²². Під час «Розмови про важливе» школярам розповідають, ніби Росія «рятує їх від нацистів», а українські території насправді «завжди були російськими». Дітям також проводять заходи із залученням російських військових, представників¹²³ окупаційних адміністрацій, політичних представників та громадських діячів РФ¹²⁴.

120 В Бердянську окупанти провели рейд по родинах, які не віддають дітей до російських шкіл / Центр національного спротиву, 8 березня 2023 року. Режим доступу: <https://sprotyv.mod.gov.ua/2023/03/08/v-berdyansku-okupanty-provely-rejd-po-rodynah-yaki-ne-viddayut-ditej-do-rosijskyh-shkil/>;

Окупанти погрожують відбирати у батьків дітей, які не ходитимуть до школи у Мелітополі / ТСН, 04 липня 2022 року. Режим доступу: <https://tsn.ua/ato/okupanti-pogrozhuuyut-vidbirati-u-batkiv-ditey-yaki-ne-hoditimumut-do-shkoli-u-melitopoli-mer-2102395.html>

121 Разговory о важном: что это такое и что известно о программе? / Онлайн школа Skysmart, 8.09.2022, оновлено 10 січня 2023 року. Режим доступу: <https://skysmart.ru/articles/useful/razgovory-o-vazhnom>

122 <https://t.me/minprosrf/836>

123 Какой «хороший тамада» и конкурсы интересные / телеграм-канал ХЕРСОН: Война Без Фейков, 10 жовтня 2022 року. Режим доступу: https://t.me/s/kherson_non_fake?q=Какой+«хороший+тамада»+и+конкурсы+интересные

124 Сторінка Вконтакті «Навигаторы Детства | КРЫМ», 9 жовтня 2022 року. Режим доступу: https://vk.com/wall-214910068_4716

Зокрема, 16-річний Віталій, який повернувся з дитячого табору в Євпаторії (тимчасово окупована територія Криму) розповів, як дітям постійно казали, що вони «перебувають в Росії, Росія – назавжди, а Україна – це скоро буде Росія, і вони повинні підкорятися Росії». У другому таборі, куди хлопця перевели після двох тижнів «відпочинку», перевіряли особисті переписки, і коли бачили повідомлення чи інший вміст телефону, які свідчать про підтримку України, погрожували сидінням у підвалі як покаранням¹²⁵.

Слід зазначити, що в таборах діти перебувають в особливо вразливому становищі, оскільки розлучені з батьками та не розуміють, коли зможуть бути возз'єднані з родиною. Намагаючись отримати згоду законних представників на переміщення неповнолітніх для так званого перевиховання, серед іншого використовують психологічний тиск та маніпуляції. Кожному з випадків вивезення неповнолітніх з подальшим безстроковим затриманням передувало повернення кількох груп дітей (здебільшого, дітей місцевих колаборантів), що створювало ілюзію безпеки й відчуття «поганої матері (батька)» через можливу відмову. Усвідомлюючи, що неповнолітнього не збираються повертати, батьки часто намагалися організувати цей процес самотужки, наприклад, винайнявши транспорт та уповноваживши одну довірену особу. Проте, керівники таборів відмовлялися репатріювати неповнолітніх у такий спосіб.

Освітній процес на окупованих територіях не обмежується лише формальною освітою. Значна увага приділяється патріотичному вихованню дітей. Крім «Розмови про важливе», в школі дітей та вчителів примушують розмовляти виключно російською мовою¹²⁶ та виконувати гімн РФ під час перерви між заняттями, а також зобов'язують вивчати конституцію РФ у позаробочий час.

Також на початку липня 2022 року пропутінська партія «Єдина Росія» відкрила у Куп'янську дитячий дозвільний центр, у якому учні початкової школи малювали російські прапори та писали гасла «ми з Росією – єдиний народ». У День захисту дітей тут влаштували свято, де українських дітей фотографували з окупантами на фоні військової техніки¹²⁷.

Окремим аспектом знищення української ідентичності та порушення прав дітей є **мілітаризація освіти**. Пропаганда військової служби, спрямована на жителів окупованих територій, заборонена статтею 51 (1) Четвертої Женевської конвенції. РФ з 2014 року активно веде пропаганду служби в лавах власних збройних сил, зосереджуючи зусилля на пропаганді серед дітей – ці заходи проводять за керівництва і фінансування окупаційних органів влади, наприклад, «Міністерства освіти, науки і молоді Республіки Крим» та російських міністерств, зокрема Міністерства

125 ТSN (2023). «Повинні підкорятися Росії»: український підліток розповів, що росіяни робили з дітьми в таборі Криму. Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/povinni-pidkoryatisya-rosiyi-ukrayinskiy-pidlitok-rozpoviv-scho-rosiyani-robili-z-ditmi-v-tabori-krimu-2305600.html>

126 Запорізький центр розслідувань (2022). «Слова «Україна» у них взагалі немає»: примусова русифікація дітей на Запоріжжі і роль колаборантів у цьому злочині. Режим доступу: <https://incentre.zp.ua/slova-ukrayina-u-nyh-vzagali-nemaye-prymusova-rusyfikacziya-ditej-na-zaporizhzi-i-rol-kolaborantiv-u-czomu-zlochyni/>

127 Докази геноциду: як російські окупанти вербують і викрадають українських дітей, 17 жовтня 2022 року. Режим доступу: <https://www.slidstvo.info/warnews/dokazy-genocyzdu-yak-rosijski-okupanty-verbuyut-ta-vykradayut-ukrayinskyh-ditej/>

спорту Російської Федерації¹²⁸. Українським дітям на окупованих територіях нав'язують тезу про те, що служба у російській армії – престижно, почесно і є безумовним обов'язком. Ба більше: у свідомості українських дітей формують уявлення, ніби жертвувати собою на війні заради Росії, «Отечества», заради її захисту від зовнішніх ворогів – вищий прояв героїзму. Постійне насаджування таких наративів в освіті та дозвіллі матиме наслідки й у середньостроковій, і у довгостроковій перспективі, зокрема сприятиме залученню українського населення, передусім дітей, які на тимчасово окупованих територіях навчалися та навчаються за російськими освітніми стандартами, до служби в армії РФ, до участі в збройному конфлікті на її боці, знищенню української ідентичності та ускладненню реінтеграції звільнених територій у складі України¹²⁹. Враховуючи наслідки такої пропаганди, ці заходи можуть також становити воєнний злочин у формі примусу до служби у збройних силах ворога.

Поширене створення на окупованих територіях загонів «Юнармії» – всеросійського дитячо-юнацького військово-патріотичного громадського руху, започаткованого у 2016 році з ініціативи міністра оборони РФ Сергія Шойгу. Головне завдання руху – залучення дітей до військового вишколу та пропаганда ідеології «руського мира». Для цього організовано різноманітні гуртки і секції, де діти вчаться користуватися зброєю, проходять стройову й тактичну підготовку, беруть участь у воєнно-спортивних іграх та естафетах. Вступити в Юнармію можна з 8 до 18 років¹³⁰. Загони «Юнармії» були створені в Запорізькій¹³¹ та Херсонській¹³² областях.

В российских школах ввели посвященные спецоперации на Украине уроки

28 августа 2022, 12:05
Фото: Евгений Еланинцев/РИА Новости
Текст: Валентина Григоренко

Один из уроков «Разговоры о важном» у школьников 5–11-х классов будет посвящен специальной военной операции и пониманию того, что жители ЛНР и ДНР – русские люди, сообщило Минпросвещения России.

«Результаты занятия: понимание учащимися целей СВО, того, что жители ДНР и ЛНР – русские люди, поэтому важно их возвращение в Россию. Российские военные – герои», – говорится в методической рекомендации Минпросвещения, передает **РИА «Новости»**.

В методических рекомендациях для проведения такого урока для школьников 5–7-х классов предлагается использовать истории военнослужащих, участвующих в специальной военной операции. Также в методических рекомендациях даются определения слов «Патриотизм», «Патриот», «Родина» и предлагается дать школьникам возможность рассказать, чем они гордятся в России, что уважают в своей стране и как хотят быть ей полезными.

«Цель занятия: пробуждение интереса к изучению отечественной истории и культуры»

128 Повідомлення до Міжнародного кримінального суду відповідно до ст. 15 Римського статуту МКС «Відповідальність посадових осіб РФ за примушення населення Криму до служби в російських збройних силах (у контексті державної політики пропаганди військової служби серед дітей)», підготовлене прокуратурою Автономної Республіки Крим і міста Севастополь та неурядовою організацією «Кримська правозахисна група».

129 Дослідження «Шкільна освіта: прихована зброя РФ проти України» / Н. Васківська, К. Корнієнко, Д. Підгорна, М. Петровець, – Київ, 2023. 79 с.

130 <https://yunarmy.ru/headquarters/about/>

131 На захоплених територіях росіяни будують «кримську» модель мілітаризації дітей – експертка, 7 листопада 2022 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3609543-na-zahoplenih-teritoriah-rosiani-buduut-krimsku-model-militarizacii-ditej-ekspertka.html>

132 Окупанти створили у Херсонській області відділення «Юнармії», 6 листопада 2022 року. Режим доступу: <https://ctrcenter.org/uk/8117-okupanti-stvorili-u-hersonskij-oblasti-viddilennya-yunarmiyi>

На тимчасово окупованій території Херсонщини у школах введені обов'язкові так звані «кадетські класи», починаючи з першого класу. Для цих учнів обов'язкове носіння уніформи та додаткові заняття з «патріотичного» виховання¹³³.

У Біловодському районі Луганської області в день 225-річчя утворення села Новодеркул відбулося «урочисте прийняття при-

сяги та посвячення в учасники воєнно-патріотичного руху» «Молода гвардія» 30 дітей шкільного віку¹³⁴.

На тимчасово окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей представники ще однієї російської організації «Добровільне товариство сприяння армії, авіації та флоту» проводять заходи, спрямовані на підвищення іміджу військової служби. Представники організації приходять до навчальних закладів та агітують учнів 10–11 класів вступати до лав армії РФ.

Крім того, окупаційна адміністрація у Скадовському, Каланчацькому, Новотроїцькому та Генічеському районах Херсонської області анонсувала створення кадетських класів у школах для мотивації юнаків віком від 15 років поглиблено вивчати військову справу. За попередньою інформацією, юнаки, які мають відповідну підготовку, отримають можливість обіймати первинні керівні (сержантські) посади у разі призову на військову службу¹³⁵.

Школярів також долучають до підтримки російських військових. Загалом в Росії запущена акція #МЫВМЕСТЕ. Дітей просять писати твори на тему гордості за Росію, листи підтримки та подяки російським солдатам за шаблоном. Деякі такі листи однакового змісту та з різними підписами вже були знайдені на деокупованих територіях України¹³⁶.

Для «проблемних підлітків» з окупованих територій Луганської та Донецької областей також було організоване військово-патріотичне виховання в на те-

133 Окупанти ввели у школах Херсонщини обов'язкові «кадетські класи», 2 березня 2023 року. Режим доступу: <https://www.unian.ua/war/okupanti-vveli-u-shkolah-hersonshchhini-obov-yazkovi-kadetski-klasi-12165087.html>

134 Луганські окупанти провели посвяту маленьких дітей до лав «Юнармії», 22 серпня 2022 року. Режим доступу: <https://realgazeta.com.ua/yunarmiya-23-08/>

135 Росіяни створюють кадетські класи в школах на ТОТ, 6 лютого 2023 року. Режим доступу: <https://sprotyv.mod.gov.ua/2023/02/06/rosiyany-stvoryuyut-kadetski-klasy-v-shkolah-na-tot/>

136 БФ «Голоси дітей», ГО «Харківський інститут соціальних досліджень», звіт, ст. 26–27.

риторії Чечні за сприяння Рамзана Кадірова, голови Чеченської Республіки в складі РФ, яке також передбачало відвідування Російського університету спецпризначенців¹³⁷.

Навчання та дозвілля за російською програмою, просування символіки та російської ідеології в освіті, її повсюдна мілітаризація очевидно мають на меті сформувати в свідомості дітей на окупованих територіях думку про їхню приналежність до російської національної групи та сприйняття української ідентичності як ворожої.

2.4. Примусова зміна громадянства дітей на окупованих територіях України та паспортизація

Ще одне систематичне порушення, що відображає державну політику РФ щодо українських дітей, – нав'язування громадянства РФ на окупованих територіях та на території РФ.

Така практика розпочалася відразу після окупації Росією територій України в 2014 році – федеральним законом всіх громадян України, що проживали на території Криму, було визнано громадянами Росії¹³⁸. В 2019 році Президент РФ підписав Указ, який передбачив спрощений порядок отримання російського громадянства для жителів окупованих районів Донецької та Луганської областей¹³⁹.

У травні 2022 спрощений порядок набуття громадянства указом Президента РФ передбачений вже для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, недієздатних осіб, які є громадянами України та перебувають на тимчасово окупованих територіях України¹⁴⁰. 30 вересня 2022 року Путін підписав закони, які визнали території Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей части-

137 Телеграм-канал «Kadyrov 95». Режим доступу: https://t.me/RKadyrov_95/3104

138 Федеральный конституционный закон от 21.03.2014 № 6-ФКЗ (ред. от 14.07.2022) «О принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов – Республики Крым и города федерального значения Севастополя» (зі змінами від 01.01.2023). Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_160618/

139 Указ об определении в гуманитарных целях категорий лиц, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство России в упрощенном порядке (від 24.04.2019). Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/news/60358>

140 Указ Президента Российской Федерации от 30.05.2022 № 330 «О внесении изменений в Указ Президента Российской Федерации от 24 апреля 2019 г. № 183 «Об определении в гуманитарных целях категорий лиц, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке» и Указ Президента Российской Федерации от 29 апреля 2019 г. № 187 «Об отдельных категориях иностранных граждан и лиц без гражданства, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке»

ною РФ¹⁴¹. Особи, що проживають на цих територіях, за логікою цих документів набувають громадянства РФ з моменту такого визнання, єдина вимога — подати заяву та прийняти присягу громадянина РФ. Однак позиція вищого керівництва РФ зводиться до того, що визнання територій частиною РФ автоматично зробило їхніх жителів — і повнолітніх, і неповнолітніх — громадянами РФ¹⁴². До того ж у грудні 2022 року президент РФ підписав ще один указ щодо спрощення порядку набуття російського громадянства українськими громадянами, які досягли 14-річного віку¹⁴³.

15 березня 2023 року був ухвалений Федеральний Закон РФ № 62-ФЗ¹⁴⁴, яким визначається, що громадяни РФ¹⁴⁵ вважаються такими, що не мають українського громадянства з моменту подання у відповідні органи заяви про небажання мати українське громадянство. Для дітей, які не досягли 14 років, заява від їх імені подається одним з батьків чи усиновлювачами. Щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, така заява може подаватися опікуном або уповноваженим представником освітньої, медичної чи соціальної інституції, в якій дитина постійно перебуває.

 <p align="center">УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ</p> <p align="center">О некоторых вопросах приобретения гражданства Российской Федерации</p> <p>В соответствии с федеральными конституционными законами от 4 октября 2022 г. № 5-ФКЗ "О принятии в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта - Донецкой Народной Республики", от 4 октября 2022 г. № 6-ФКЗ "О принятии в Российскую Федерацию Луганской Народной Республики и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта - Луганской Народной Республики", от 4 октября 2022 г. № 7-ФКЗ "О принятии в Российскую Федерацию Запорожской области и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта - Запорожской области", от 4 октября 2022 г. № 8-ФКЗ "О принятии в Российскую Федерацию Херсонской области и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта - Херсонской области" п о с т а н о в л я ю:</p> <p>1. Утвердить прилагаемые:</p> <p>а) Порядок подачи лицами, приобретшими гражданство Российской Федерации в результате признания их гражданами Российской Федерации, заявления о выдаче паспорта гражданина Российской Федерации;</p> <p>б) Порядок подачи заявления о признании ребенка, не достигшего возраста 14 лет, гражданином Российской Федерации;</p> <p>в) Порядок подачи и учета заявлений о нежелании состоять в гражданстве Украины.</p> 	<p align="center">ПРИЛОЖЕНИЕ № 1 к Порядку подачи и учета заявлений о нежелании состоять в гражданстве Украины</p> <p>Регистрационный номер _____ В _____ (инициалы должностного лица) (наименование подразделения МПД России или его территориального органа)</p> <p>от _____ (фамилия, имя, отчество (при наличии) проживающего (ей) по адресу: _____)</p> <p>Паспорт гражданина Российской Федерации _____ (серия, номер, кем и когда выдан)</p> <p align="center">ЗАЯВЛЕНИЕ</p> <p>Я, _____ (фамилия, имя, отчество (при наличии), дата и место рождения) заявляю о нежелании состоять в гражданстве Украины:</p> <p>☐ - своем;</p> <p>☐ - моего ребенка;</p>	<p align="center">2</p> <p>☐ - моего усыновленного ребенка;</p> <p>☐ - ребенка, над которым установлена моя опека (попечительство);</p> <p>☐ - ребенка, который остался без попечения родителей, постоянно проживает в образовательной организации, медицинской организации, организации, оказывающей социальные услуги, или иной организации, в том числе для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей;</p> <p>☐ - недееспособного лица, над которым установлена моя опека;</p> <p>☐ - недееспособного лица, постоянно пребывающего в образовательной организации, медицинской организации, организации, оказывающей социальные услуги, или иной организации.</p> <p align="center">Сведения о ребенке или недееспособном лице*</p> <p>(фамилия, имя, отчество (при наличии), дата и место рождения ребенка, _____ недееспособного лица; номер, дата и место выдачи свидетельства о рождении; _____ серия, номер паспорта (при наличии), кем и когда выдан; номер свидетельства _____ об усыновлении (удочерении), дата и место выдачи; номер, дата и место выдачи _____ документа органа опеки и попечительства о назначении заявителя опекуном _____ или документа, подтверждающего полномочия уполномоченного _____ представителя (неуказное завернуть)</p> <p align="center">* Сведения не указываются при составлении заявления только в отношении заявителя.</p>
---	---	--

141 Офіційний сайт Державної Думи Федеральних Зборів РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://duma.gov.ru/news/55420/>

142 Activities of the Russian Federation Presidential Commissioner for Children's Rights Maria Lvova-Belova to protect children during a special military operation, The Bulletin, Issue #1, April 4, 2023, p.12

143 Указ Президента Российской Федерации от 26.12.2022 г. № 951 «О некоторых вопросах приобретения гражданства Российской Федерации»

144 Федеральный закон от 18.03.2023 № 62-ФЗ «Об особенностях правового положения граждан Российской Федерации, имеющих гражданство Украины». Режим доступу: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202303180001>

145 В даному разі громадяни України, яких Російська Федерація вважає своїми громадянами внаслідок незаконного включення до складу РФ окупованих територій України та подання такими громадянами заяви про вступ до громадянства РФ.

В таких випадках влада РФ вважає наявність українського громадянства «фактом, що не має юридичного значення». Законом також забороняється використання паспорта України та інших документів, що вказують на українське громадянство, за винятком процедур припинення громадянства України. Зразок заяви про небажання перебувати в громадянстві України вже з'явився на сайті МВС РФ¹⁴⁶.

Крім того, на доповнення нового закону запропоновано проєкт указу Президента РФ¹⁴⁷, що передбачає для МВС РФ та його територіальних органів повноваження щодо перевірки осіб, які після відмови від паспорту України продовжують користуватися правами громадянина України. У разі виявлення порушення – а саме, не чинити дії щодо реалізації прав чи дотримання обов'язків громадянина України – МВС РФ чи його територіальний орган виносить мотивований висновок про невиконання громадянином РФ своїх зобов'язань. Цей висновок направляється самому громадянину та до ФСБ.¹⁴⁸

Квінтесенцією щонайменше двадцяти змін, які вносили до російського спеціалізованого законодавства, починаючи з окупації Кримського півострова в 2014 році, став підписаний Володимиром Путіним 28 квітня 2023 року Федеральний закон № 138-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації»¹⁴⁹. Відповідно до частини 5 статті 16 згаданого нормативного акту, неповнолітній іноземець може бути прийнятий в громадянство РФ, якщо громадянином вже є його батьки, усиновлювачі, опікуни, або якщо дитина поміщена в російську організацію для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування. Разом із вищезгаданим Указом президента РФ № 330¹⁵⁰ про прискорений порядок приймання в російське громадянство даних уразливих категорій неповнолітніх, можна стверджувати про цілеспрямоване умисне нав'язування їм громадянства держави-агресора та наміру залишити їх у Росії назавжди.

У бюлетені Уповноваженої РФ з прав дитини за квітень 2023 року міститься інформація про те, що «всі діти [щонайменше, 380 осіб], які були передані під опіку, набули громадянство РФ, однак вони також зберігають громадянство ЛНР, ДНР чи України. [...] Коли діти досягнуть повноліття (18 років), вони зможуть самостійно вирішити, чи хочуть залишатися громадянами Росії. [...] вони повинні відмовитися від російського громадянства»¹⁵¹.

Відповідно до статті 10 Федерального закону № 138-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації», «громадянин Російської Федерації, який має подвійне громадянство чи множинне громадянство, розглядається Російською Федерацією лише як громадянин Російської Федерації незалежно від місця його проживання

146 <https://regulation.gov.ru/projects#npa=137377>

147 <https://regulation.gov.ru/projects#npa=137453>

148 <https://tass.ru/obschestvo/17502053>

149 <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202304280013>

150 <https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1546526/>

151 <http://deti.gov.ru/detigray/upload/documents/April2023/QYqjD1VHtINu74bQuDAF.pdf>

Защита прав безнадзорных детей

В течение весны 2022 года российские военные в г. Мариуполе обнаруживали безнадзорных детей, их передавали социальным службам города. Впоследствии дети были определены в детский социальный центр в Донецке как оставшиеся без попечения родителей. В мае группа из 31 ребенка с согласия законного представителя – руководителя детского социального центра – была направлена на оздоровление в санаторий в Московской области.

По завершении оздоровительного курса уполномоченные органы в сфере опеки и попечительства ДНР «ходатайствовали» перед уполномоченными органами в сфере опеки и попечительства Московской области об их дальнейшем устройстве под предварительную опеку в семьи российских граждан.

Из группы 31 ребенок:

► 3 детей по заявлению отца, прибывшего после фильтрационных мероприятий, переданы ему на следующий день после обращения к уполномоченному через волонтерскую организацию.

► 6 детей по их желанию были помещены в семейные центры, почти все они впоследствии захотели быть устроенными в приемные семьи.

► 22 ребенка переданы под предварительную опеку жителей Московской области. Позже одна девочка была передана под опеку соседки, проживавшей рядом с ее семьей в ДНР.

С каждым из оставшихся 28 детей, помимо их готовности устройства в приемные семьи, обсуждались возможности поиска и возвращения в семьи родственников или близких знакомых. Кроме того, дети были проинформированы о заинтересованности украинской стороны в их возвращении. Многие дети заявили о своем нежелании возвращаться в Донецк, в том числе потому, что в городе небезопасно. Некоторые сообщали, что готовы вернуться после окончания военных действий. Тем, кто захотел вернуться, было

оказано содействие в возвращении.

На сегодняшний день четверо из 27 детей достигли совершеннолетия, однако продолжают жить в приемных семьях и учиться в колледжах.

Устройство детей, оставшихся без попечения родителей, под опеку в семьи российских граждан

В апреле-октябре 2022 года в российской приемные семьи из 19 регионов страны было устроено 380 детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, из ДНР и ЛНР.

Большинство ребят долгое время находились в республиканских детских домах. В основном, эти дети – сиблинги, то есть составляют семейные группы по 3-9 человек, некоторые из детей – с особенностями здоровья. Традиционно устройство таких детей затруднено. Кроме того, в связи со сложившейся обстановкой в ДНР и ЛНР довольно сложно найти семьи, готовые принять детей.

Важно понимать, что территории ДНР и ЛНР много лет подвергались обстрелам со стороны Вооруженных сил Украины, и об этом знает большинство детей-сирот из социальных учреждений Республики. Дети не воспринимают

Россию как врага, ждут от нее защиты и помощи, поэтому устройство на безопасную территорию приемные российские семьи для них не является травматичным обстоятельством.

Вся работа велась по просьбе и при активном участии руководителей и уполномоченных органов республик Донбасса. Первая группа детей из 27 человек в апреле 2022 года была устроена под временную опеку в семьи Московской области по решению уполномоченных органов в сфере опеки и попечительства ДНР.

Содействие в устройстве детей под опеку в приемные семьи носила временный и экстренный характер: необходимо было

7

оперативно вывезти детей из-под обстрелов и дать им семейное окружение. Альтернативой могло бы быть размещение детей в детских учреждениях или ПВР в безопасных районах, однако это создает дополнительные риски, связанные с коллективным пребыванием в учреждениях, и не соответствует мировому, в том числе российскому, вектору на деинституционализацию.

Среди устроенных под опеку детей – и 22 несовершеннолетних, найденных безнадзорными в Мариуполе.

Все приемные дети получили гражданство Российской Федерации, сохранив гражданство ЛНР, ДНР или Украины. Важно различать существующие в России формы семейного устройства детей, оставшихся без попечения родителей.

По российскому законодательству опека и попечительство позволяют оперативно устроить ребенка, оставшегося без попечения родителей, в семью, по решению органа опеки и попечительства. Усыновление же приводит к установлению отношений между усыновителем и усыновленным, аналогичным отношениям между родителями и рожденными ими детьми, и осуществляется по решению суда.

Передача детей под опеку и попечительство была определена как предпочтительная форма устройства с учетом потенциального воссоединения несовершеннолетних с их кровными родственниками, если таковые обнаружатся.

Усыновление не использовалось как форма семейного устройства в отношении детей из ДНР и ЛНР.

В случае если родители или законные представители изъявляют желание забрать несовершеннолетних детей, вопрос рассматривается незамедлительно.

8

Смены «Послезавтра»

Уполномоченный проводит смены для подростков из территорий, затронутых военными действиями. С августа 2022 года состоялось семь таких смен. Их участниками стали 1387 детей из Донецкой и Луганской народных республик, Херсонской, Запорожской, Белгородской, Брянской и Курской областей.

Двухнедельная программа рассчитана на интенсивную социальную и психологическую реабилитацию подростков.

На всех сменах действует служба психологической поддержки, проводится образовательная программа с акцентом на профориентацию, так как участники – ученики старших и выпускных классов. Подростки посещают тренинги, мастер-классы, спортивные секции, ездят на экскурсии, знакомятся с историей и культурой России.

Программа смен не включает военную подготовку.

Смены показали свою эффективность в решении подростковых запросов и проблем, что подтверждается результатами психологических диагностики, а также отзывами детей и их родителей. Психологическое состояние детей стабилизируется, они осваивают способы самопомощи.

«Психолог был единственным, кому я открылся и рассказал абсолютно все, что меня тревожит, и она помогла мне решить свою проблему. У нас проходили очень интересные тренинги, на которые хотелось ходить!»

Владислав С., 17 лет, ДНР

за винятком випадків, які передбачені федеральним законом або міжнародним договором Російської Федерації»¹⁵². Станом на початок травня 2023 року РФ має відповідний договір про саме подвійне, а не друге громадянство лише з Таджикистаном (укладений 7 вересня 1995 року). Попри заявлену можливість зберегти громадянство України, де-факто така можливість є нікчемною, адже не передбачена в належному згідно з російським законодавством порядку. Більше того, після досягнення повноліття особи з нав'язаним російським громадянством будуть зобов'язані нести військову службу в збройних силах РФ¹⁵³. Вийти з російського громадянства та залишити лише громадянство України, як на тому наголошує Марія Львова-Белова, така особа не зможе, оскільки згідно зі статтею 23 Федерального закону № 138-ФЗ «Про громадянство Російської Федерації», вихід не допускається, якщо громадянин має невиконане зобов'язання перед РФ¹⁵⁴. Примус служити в збройних силах супротивної держави є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права та воєнним злочином відповідно до статті 8 (2) (a) (v) Римського статуту¹⁵⁵.

152 https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_445998/

153 https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/5004a75d54e54d5824c87ac2b96954f252610504/

154 Ibid.

155 Римський статут Міжнародного кримінального суду. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

У Звіті групи експертів Московського механізму ОБСЄ від 4 травня 2023 року зазначено, що зміна національності українських дітей через надання російського громадянства є порушенням статті 50 (2) Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Експерти закликали Росію негайно припинити наявну практику прискореного приймання до російського громадянства українців, особливо дітей, та виходу їх із громадянства України. Росії також слід створити правовий механізм для сприяння відновленню ідентичності всіх дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України або депортовані в Російську Федерацію, у повній відповідності до статті 8 (2) Конвенції ООН про права дитини¹⁵⁶.

Марія Львова-Белова наполягає на тому, що всі діти висловили згоду на отримання російських паспортів і були раді цим документам¹⁵⁷. Згода неповнолітніх, на яку посилається уповноважена, не легітимізує нав'язування російського громадянства. Згідно з пунктом 6 статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», примусове автоматичне набуття громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України¹⁵⁸. Більше того, Законом України «Про громадянство України» не передбачене право неповнолітнього самостійно вийти з громадянства України. Нав'язане російське громадянство не дає зберігати українську національну ідентичність, що не відповідає статті 8 Конвенції ООН про права дитини та принципу найкращих інтересів дитини згідно зі статтею 3 Конвенції¹⁵⁹ та Загальною рекомендацією № 14 Комітету з прав дитини¹⁶⁰.

Примус щодо отримання дітьми російського громадянства також проявляється через шантаж батьків – їм погрожують скороченням на роботі та відмовою в соціальних виплатах¹⁶¹, а самим дітям погрожують відмовою у видачі шкільного атестату¹⁶².

При цьому є окрема проблема неповнолітніх українців, які були депортовані (або вивезені своїми батьками чи опікунами до РФ), але не мають бажання змінювати українське громадянство та хочуть повернутися додому в Україну. Враховуючи те, що такі заявники мають батьків, які несуть персональну відповідальність за їхнє життя та здоров'я, це питання та способи його вирішення потребують узгодженої консолідованої позиції державних органів, зокрема, Офісу Генерального проку-

156 Moscow Mechanism, OSCE (2023). Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. pp. 78–79. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf?fbclid=IwAR2dYYe70GEr7OE7A0JHjffIDu8NT1D4_2AwhXA8Jgwc8qVZdqoRWXfUyR8

157 Twitter: МИД России @MID_RF. Режим доступу <https://twitter.com/i/broadcasts/1vAGRAVPkNvKI>

158 Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

159 Конвенція ООН про права дитини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

160 Committee on the Rights of the Children General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1)*. Режим доступу: https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/gc/crc_c_gc_14_eng.pdf

161 Телеграм-канал «Артем Лисогор. Луганська ОВА». Режим доступу: <https://t.me/luhanskaVTSA/7692>

162 Телеграм-канал «Андрющенко Time». Режим доступу: <https://t.me/andriyshTime/6678>

рора України, Міністерства соціальної політики України, Національної соціальної сервісної служби України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України.

Отже, російська сторона втілює цілеспрямовану та систематичну політику зміни ідентичності та нав'язування російського громадянства дітям, які перебувають на окупованих територіях або ж на території РФ. Це здійснюють як через безпосередню зміну громадянства самих дітей, так і через вплив на їхню ідентичність, коли громадянство нав'язують їхнім батькам.

2.5. Влаштування українських дітей в сім'ї громадян РФ

Політика РФ, спрямована на незаконну депортацію та насильницьке передавання українських дітей у російські родини, впроваджується, починаючи з окупації Кримського півострова¹⁶³ та розв'язання збройної агресії на сході України у 2014 році. Станом на 01.01.2014 року в АР Крим та у місті Севастополі проживало 4995 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. РФ послідовно відмовляла Україні в доступі до цих дітей і не відповідала на запити про їхню долю. З відкритих джерел стало відомо, що неповнолітніх даної категорії було передано на усиновлення в російські сім'ї. Як згадувалося, дітей з тимчасово окупованого Криму передавали у російські сім'ї ще з початку окупації півострова. Подібні діяння також послідовно реалізовували щодо дітей з так званих «ДНР» та «ЛНР», попри спротив України та окремі вдалі спроби репатріювати неповнолітніх¹⁶⁴.

Так, щонайменше 12 дітей були усиновлені та депортовані громадянами РФ у рамках проєкту «Потяг надії» у жовтні-листопаді 2014 року. Дітей віком від 10 місяців до 8 років відправили до нових сімей з міст Москва, Белгород, Республіки Адигея, Краснодарського краю та Воронежської області¹⁶⁵.

У 2016 році Ірина Ключева, так звана «Уповноважена з прав дитини Республіки Крим», заявила про усиновлення 43 кримських сиріт росіянами з подальшою депортацією неповнолітніх на територію Краснодарського і Забайкальського краю, а також Ленінградської області¹⁶⁶. Згідно з інформацією Прокуратури АР Крим та міста Севастополь, за період 2015–2017 років понад 1900 дітей було усиновлено, передано під опіку/піклування до прийомних сімей. Наразі доля цих дітей залишається невідомою. З 2014 року до початку повномасштабного вторгнення українських дітей з так званих «ЛНР/ДНР» також депортували та передавали в російські родини¹⁶⁷. Зокрема, порушення прав 37 дітей з Донецької та Луганської областей, яких було примусово вивезено на територію РФ, стали предметом міждержавної заяви від України до ЄСПЛ¹⁶⁸.

163 Радио России (2014). Детский вопрос. Выпуски 274–275. «Поезд надежды – Крым». Режим доступу: <https://deti.radiorus.ru/hopetrain/118>

164 ИА REGNUM (2015). В России невозможно усыновить ребёнка из ДНР и ЛНР. Режим доступу: <https://regnum.ru/news/polit/1920057.html>

165 За інформацією від Прокуратури Автономної Республіки Крим від 30 березня 2023 року.

166 <https://crimea.ria.ru/20160605/1105416548.html>

167 https://rutube.ru/video/private/e11642522fd2e55778805976cbb73912/?p=uK_qM3Z1-TveZHqID70qw

168 Згідно з відповіддю на запит Уповноваженого Верховної Ради з прав людини до Міністерства юстиції України від 3 квітня 2023 року.

З 24 лютого 2022 року насильницьке передавання українських дітей у російську національну групу остаточно набуло ознак сформованої політики.

У квітні 2022 року в Росії створили два спеціальні штаби щодо синхронізації законодавства і напрацювання форм тимчасової опіки й усиновлення, а також щодо «пошуку» родичів дітей, яких депортують до РФ та передають у російські сім'ї¹⁶⁹. Для розміщення депортованих та примусово переміщених дітей розгорнули мережу з десятків закладів, які перебувають під постійним наглядом російських силових структур¹⁷⁰. Для вивезення дітей перепрофілювали наявний або придбали новий транспорт¹⁷¹. До законодавства та правозастосувальної практики РФ вносять необхідні зміни, щоби пришвидшити процеси насильницького передавання (нав'язування громадянства, встановлення опіки та усиновлення, створення додаткових заохочень, виготовлення необхідних документів, поглинання даних про дітей російською федеральною базою тощо)¹⁷².

169 Retrieved on March 15, 2023, from <http://deti.gov.ru/articles/news/otvety-po-voprosam-semejnego-ustrojstva-detej-sirot-iz-dnr-i-lnr-v-rossijskie-sem-i>; <https://er.ru/activity/news/edinaya-rossiya-zakonodatelno-prorabatyvaet-vopros-ustrojstva-detej-sirot-donbassa-v-rossijskie-sem-i>

170 Yale University (2023). Russia's systematic program for the re-education & adoption of Ukraine's children. Режим доступу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/russias-systematic-program-re-education-adoption-ukraines-children>

171 Официальный сайт Уполномоченного при Президенте Российской Федерации по правам ребенка (2022). Штаб гуманитарной миссии «Детям – в руки» открылся в Донецкой республике. Retrieved on March 15, 2023, from <http://deti.gov.ru/articles/news/shtab-gumanitarnoj-missii-detyam-v-ruki-otkrylsya-v-doneckoj-respublike>

172 Retrieved on March 17, 2023, from <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202205250004> <http://duma.gov.ru/news/55420/> <https://360tv.ru/news/mosobl-vyplaty-priemnym-roditeljam/> <https://t.me/malvovabelova/1063> <https://t.me/malvovabelova/466?single>

360

Работа над законом об усыновлении детей из Донбасса начнется в России

Детский омбудсмен Львова-Белова: 26 апреля штабы рассмотрят законы об усыновлении детей из ДНР в России

0 0 0 0 0 0

Читать 360tv в

Дзен Новости

Подмосковье встретило первых сирот из Донбасса. Ребят на вокзале встречали губернатор Андрей Воробьев, детский омбудсмен Мария Львова-Белова и ее коллега из ДНР Элеонора Федоренко. Сегодня дети отправятся под временную опеку в приемные семьи, а

Більше того, у разі насильницького передавання в російські родини зафіксовано прямий тиск органів опіки РФ та департаментів соціальної політики регіональних органів влади на так звані «ресурсні родини» (сім'ї, які вже мають усиновлених дітей або дітей під опікою), щоб спонукати їх взяти на виховання українських дітей¹⁷³. При цьому в пропагандистських матеріалах, зокрема в серії фільмів про переданих у російські родини українських неповнолітніх «Дитинство. Повернення»¹⁷⁴, віддзеркалена мета передавання – повернення до Росії «втрачених» українців з проголошеною Путіним догмою про «єдину націю»¹⁷⁵.

Пілотним регіоном для влаштування українських дітей в російські сім'ї стала Московська область. Ще в квітні 2022 року в області був запропонований «гуманітарний проект допомоги дітям-сиротам в Донбасі». Ініціатором проекту став губернатор Підмосков'я Андрій Воробйов, а до його втілення долучилися «голова» так званої «ДНР» Денис Пушилін, віце-спікер Ради Федерації Андрій Турчак, віце-спі-

керка Держдуми Анна Кузнецова, заступник голови уряду Підмосков'я В'ячеслав Духін та Уповноважена з прав дитини в РФ Марія Львова-Белова. Суть проекту полягала в пошуку родичів дітей, але цілковито на територіях, тимчасово окупованих РФ, або в самій РФ. Якщо ж на цих територіях родичів не було знайдено, дітей планували поміщати під тимчасову опіку¹⁷⁶.

Програма, пілотована в Московській області, станом на червень 2022 року вже втілювалася в Москві, Ямало-Ненецькому автономному окрузі, Калузькій, Тульській, Ростовській та Воронежській областях РФ¹⁷⁷.

У 16 регіонах РФ українські неповнолітні були насильно передані у російські родини. Станом на кінець 2022 року кількість таких дітей становить щонайменше 400 осіб¹⁷⁸. З жовтня 2022 року згідно зі свідченнями Уповноваженої при Президи-

173 BBC News (2022). «Нас торопят, с Москвы звонят». Как мальчик из Донбасса оказался в российской семье и получил российское гражданство. Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/features-62917712>
NGSRU (2022); «Сына вырастила, отдала Родине»: сибирячка взяла на воспитание двух детей из Луганска. Retrieved on March 17, 2023, from <https://ngs.ru/text/family/2022/10/25/71761355/>

174 ПРАВДА ЗДЕСЬ (2022). Детство. Возвращение (5 серий). Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=9d2Kq8d69M0&list=PLircJr3M-GtmgpEJNDV9PHIP5j2-e6GHS>

175 Владимир Путин (2021). Об историческом единстве русских и украинцев. Режим доступу: <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>

176 <https://360tv.ru/news/mir/podmoskove-pomozhet-s-ustrojstvom-detej-sirot-iz-ldnr-v-priemnye-semi-v-rossii/>

177 Приемные семьи в ЯНАО готовы принять детей из Донбасса / URA.RU. Режим доступу: <https://ura.news/news/1052560207>

178 RCHR (2022). Genocide in Ukraine: Legal assessment. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1zaR3WTTp4RMgBz0Q3_IF7O_YjS6l2OD/view?usp=sharing

дентові Російської Федерації з прав дитини Марії Львової-Белової не існує жодної особливої процедури встановлення опіки або усиновлення неповнолітніх з тимчасово окупованих територій України¹⁷⁹. Враховуючи таємницю усиновлення, яка передбачена статтею 139 Сімейного кодексу РФ, кількість жертв насильницького передавання в російські родини може бути значно більшою¹⁸⁰. На користь такого припущення побічно свідчать відомості з офіційного сайту Управління з питань сім'ї та дитинства Краснодарського краю, опубліковані в серпні 2022 року, про усиновлення росіянами з Тюмені, Іркутська, Кемерово, Алтайського краю понад тисячі депортованих із Маріуполя українських дітей. Ці публікації згодом видалили з сайту¹⁸¹.

Російська сторона цілеспрямовано депортує українських дітей на свою територію, не вживаючи заходів щодо пошуку їх родичів та не інформуючи українську сторону про таке переміщення, і влаштовує таких дітей на різних умовах в російські родини. Ці дії спрямовані на те, щоб діти не могли повернутися в Україну, щоб їхні зв'язки з українською національною групою були розірвані. Такі дії російської сторони можуть містити ознаки злочину геноциду.

---

179 Интерфакс (2022). Дети-сироты из ДНР, ЛНР, Херсонской и Запорожской областей будут передаваться в приемные семьи в обычном порядке – детский омбудсмен. Режим доступа: <https://www.interfax-russia.ru/index.php/south-and-north-caucasus/main/deti-sirot-y-iz-dnr-lnr-hersonskoy-i-zaporozhskoy-oblastey-budut-peredav%E2%80%A6>

180 «Семейный кодекс Российской Федерации» от 29.12.1995 № 223-ФЗ (ред. от 19.12.2022). Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/

181 Новая газета Европа (2022). Служба опеки Краснодара сообщила об усыновлении «более 1000 малышей из освобожденного Мариуполя», а потом удалила новость. Режим доступа: <https://novayagazeta.eu/articles/2022/08/24/sluzhba-opeki-krasnodara-soobshchila-ob-usynovlenii-bolee-1000-malyshei-iz-osvobozhdennogo-mariupolia-a-potom-udalila-novost-news>

§ 3 Політична оцінка та правова кваліфікація дій держави-агресора щодо українських дітей

Відповідно до статей 7 (1) (d), 8 (2) (a) (vii)-1 та 8 (2) (b) (viii) Римського статуту, незаконні депортації та примусове переміщення цивільного населення, зокрема дітей, можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності та/або воєнні злочини.

У Звіті групи експертів Московського механізму ОБСЄ про порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні (1 квітня – 25 червня 2022 року) зазначено: «Під час візиту в Україну місія отримала підтвердження про наявність випадків депортацій, хоча [...] не змогла отримати точну кількість постраждалих дітей. Масові примусові переміщення цивільних під час конфлікту на територію окупаційної сторони заборонені Женевськими конвенціями 1949 року. Дана практика вважається воєнним злочином»¹⁸².

Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity Committed in Ukraine (1 April - 25 June 2022)

Доповідь Незалежної міжнародної комісії з розслідування порушень в Україні, крім іншого, включає інформацію про примусове переміщення та депортацію дітей: ці дії «прирівнюються до воєнних злочинів». Комісія визначила три основні випадки, коли російська влада переміщувала українських дітей з одних районів, контрольованих російською владою в Україні, до інших таких районів, або до Російської Федерації. Зокрема це діти, які:

¹⁸² Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity Committed in Ukraine (1 April – 25 June 2022), 14 липня 2022 року. Режим доступу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/report-violations-international-humanitarian-and-human-rights-law-war-crimes-and-crimes-against-humanity-committed-ukraine-1-april-25-june-2022>

- втратили батьків або тимчасово втратили зв'язок із ними під час військових дій;
- розділені з батьками, коли одного з батьків затримали у пунктах так званої «фільтрації»;
- перебували в установах догляду.

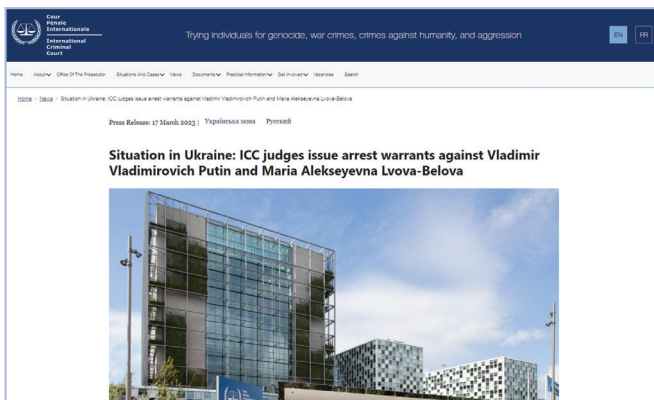
Експерти припустили, що «російські урядові особи вжили правових та політичних заходів щодо українських дітей, переміщених до Російської Федерації, зокрема, надання російського громадянства та влаштування дітей у прийомні сім'ї, що, ймовірно, створює підстави, за яких частині дітей доведеться назавжди залишитися в Російській Федерації». Через це у травні 2022 року Путін підписав указ про спрощення процедури отримання громадянства Російської Федерації для деяких категорій дітей. У липні 2022 року Марія Львова-Белова заявила в інтерв'ю ЗМІ, що «тепер, коли діти стали громадянами Росії, тимчасова опіка може стати постійною». У жовтні 2022 року Уповноважена стверджувала, що росіяни «будуть налагоджувати звичайний порядок влаштування дітей – всі ці діти потраплять у федеральний банк даних, і всі батьки, які у великій кількості виявили бажання взяти прийомних дітей, зможуть підібрати тих, які їм близькі». За словами Львової-Белової, через труднощі з відвідуванням «новими батьками» територій неподалік від зони ведення бойових дій, органи влади РФ будуть «допомагати з приїздом» дітей у РФ. Публікація, де містилася відповідна заява Уповноваженої, була видалена з офіційного сайту інформаційного агентства «Інтерфакс».

Комісія встановила, що переміщення дітей не відповідає вимогам, встановленим міжнародним гуманітарним правом, не було виправдане міркуваннями безпеки або станом здоров'я. Окрім того, на думку експертів, існувала можливість евакуювати дітей на територію, підконтрольну Уряду України. У Звіті вказано: вірогідно, російська влада не намагалася встановити контакт з родичами дітей або з українською владою. Незважаючи на те, що переміщення мали бути тимчасовими, з різних причин більшість із них стали тривалими, а батьки або законні опікуни та діти стикалися з низкою перешкод у налагодженні контакту, возз'єднанні сім'ї та поверненні дітей до України. Відповідно до статті 85 (4) (b), «невиправдана затримка в репатріації військовополонених або цивільних осіб» є серйозним порушенням Додаткового протоколу I. Важливо, що стаття була ухвалена консенсусом, що вказує на звичаєвий характер норми та універсальне визнання її обов'язкового характеру. Невиправдана затримка в репатріації як серйозне порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, є воєнним злочином¹⁸³.

17 березня 2023 року Палата Досудового провадження II МКС видала ордери на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Белової у зв'язку з воєнними злочинами у формі незаконної депортації населення (дітей) і незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України до Росії (згідно зі статтями 8 (2) (a) (vii) і 8 (2) (b) (viii) Римського статуту). У своїй Заяві Прокурор МКС Карім Хан підкреслив, що інциденти, виявлені його Офісом, включають депортацію що-

182 Legal Commentary on the Right to Challenge the Lawfulness of Detention in Armed Conflict. Режим доступу: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2015/09/Universal-Commentary-WGAD-PrincGuideArmedConflict-Advocacy-2015-ENG.pdf>

найменше сотень дітей, взятих із сиротинців та дитячих будинків. Багато з цих дітей були передані на усиновлення в Російській Федерації. Щоб пришвидшити надання російського громадянства, законодавство РФ було змінено видаванням президентських указів. На думку Офісу Прокурора, такі дії були спрямовані на полегшення усиновлення українських дітей російськими сім'ями, а підозрювані мали намір назавжди вивезти неповнолітніх з їхньої власної країни. Незаконні депортації та примусове переміщення дітей проводили в контексті актів агресії, вчинених російськими військовими силами проти суверенітету та територіальної цілісності України, які почалися в 2014 році¹⁸⁴.

Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova

Російська Федерація намагається виправдати незаконні депортації та примусове переміщення гуманітарними міркуваннями, зокрема, зображуючи цей процес як евакуацію. У рішенні Судової палати у справі «Прокурор проти Благоєвіча та Йокича»¹⁸⁵ підкреслено, що евакуація має бути добровільним рішенням постраждалого. У цьому контексті примус не обмежується фізичною силою і також включає погрозу насильством, переслідування, затримання, психологічне пригнічення, зловживання владою, зумисне створення середовища небезпеки. Сторони в конфлікті зобов'язані запобігати переміщенню, зумовленому їхніми власними діями, зокрема залякуванням населення та невибірковими нападами. Окрім того, норма про евакуацію має захисний елемент, який відсутній у разі депортації.

Дії Російської Федерації, спрямовані на незаконні депортації та примусове переміщення українських дітей, були неодноразово засуджені, як на рівні парламентів іноземних держав, так і в регіональних та міжнародних організаціях.

Наприклад, 15 вересня 2022 року Європейський Парламент ухвалив Резолюцію про порушення прав людини в контексті примусової депортації українських цивільних осіб до Росії та примусового усиновлення українських дітей у Росії (2022/2825(RSP)). У Резолюції, серед іншого, рішуче засуджується примусова депортація українських цивільних осіб, зокрема дітей, до Росії, а також огидна прак-

¹⁸⁴ Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants against President Vladimir Putin and Ms Maria Lvova-Belova. Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-khan-kc-issuance-arrest-warrants-against-president-vladimir-putin>

¹⁸⁵ Judgement in the Case The Prosecutor v. Vidoje Blagojevic and Dragan Jokic. Пежим доступу: <https://www.icty.org/en/sid/8661>

тика Росії у так званих «фільтраційних таборах», в яких розлучаються сім'ї. Крім того, Європейський Парламент закликав Росію повністю дотримуватися своїх зобов'язань за міжнародним правом і негайно припинити примусову депортацію та примусове переміщення дітей на окуповані Росією території та до Російської Федерації, будь-які міждержавні усиновлення дітей, вивезених з усієї міжнародно визнаної території України, скасувати всі закони, що сприяють усиновленню українських дітей¹⁸⁶.

5 квітня 2023 року, реагуючи на прагнення РФ використати неформальне засідання Ради Безпеки ООН за формулою Аррії як майданчик для поширення дезінформації, 49 держав та ЄС одногосно засудили дії Російської Федерації в Україні, зокрема примусову депортацію українських дітей, а також інші серйозні порушення щодо дітей, вчинені російськими військовими в Україні¹⁸⁷.

Стаття 2 (е) Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (далі – Конвенція про геноцид)¹⁸⁸, відтворена в статті 6 (е) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, передбачає, що «насильницьке передавання дітей з однієї людської групи в іншу» є злочином геноциду у разі, якщо вчиняється з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

Викрадення дітей з окупованих територій держав Східної Європи з метою їхньої нацифікації у ході Другої світової війни було визнане особливо жорстоким та неприйнятним для міжнародної спільноти діянням. У рішенні Нюрнберзького військового трибуналу у справі Greifelt et al. (так звана справа RuSHA) від 10 березня 1948 року, така практика була кваліфікована як геноцид¹⁸⁹. Згодом цей висновок було повторено у рішеннях за справами про насильницьке передавання дітей, які розглядалися у Верховному національному трибуналі Польщі та Військовому суді Великої Британії¹⁹⁰.

Насильницьке передавання дітей з однієї людської групи в іншу було закріплене як один з матеріальних елементів злочину геноциду з 28 березня 1947 року. У коментарі до статті 3 (а) проекту Конвенції про заборону геноциду, підготовленому Економічною та соціальною радою, підкреслено, що «відокремлення дітей від батьків призводить до того, що першим, які перебувають у вразливому та сприйнятливому віці, нав'язуються культура і менталітет, відмінний від батьківських. Та-

186 European Parliament resolution of 15 September 2022 on human rights violations in the context of the forced deportation of Ukrainian civilians to and the forced adoption of Ukrainian children in Russia (2022/2825(RSP)), 15 вересня 2022 року. Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022IP0320>

187 Deportation of Ukrainian children: "Russia cannot deny the truth", 5 квітня 2023 року. Режим доступу: <https://onu.delegfrance.org/deportation-of-ukrainian-children-no-amount-of-disinformation-spread-by-russia?fbclid=IwAR0Vq5-IS3o-X2S1PGh255u00V5cMU61E6BpjLklu0j-43AxMbRCBtIDXBc>

188 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (9 December 1948). Режим доступу: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

189 Nuremberg International Military Tribunal, "Indictment," in Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal under Control Council Law no. 10. Vol. 1 (Washington D.C.: Government Printing Office, 1947), 50

190 The United Nations War Crimes Commission, Law Reports of Trials of War Criminals, Vol. 7 (London: The United Nations Crimes Commission and His Majesty's Stationery Office, 1948); The United Nations War Crimes Commission, Law Reports of Trials of War Criminals, Vol. 13 (London: The United Nations Crimes Commission and His Majesty's Stationery Office, 1949)

кий процес зазвичай призводить до зникнення групи як культурної одиниці за відносно короткий час»¹⁹¹. Відповідні міркування свідчать про універсальне бачення членами міжнародного співтовариства дітей як ключового компоненту суспільного й культурного благополуччя держави та виживання нації.

Заборона геноциду є імперативною нормою міжнародного права (нормою *jus cogens*), що унеможлиблює будь-який відступ від неї. Вона існувала на універсальному рівні ще до ухвалення відповідної Конвенції ООН, про що, зокрема, свідчить Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 96 (1) «Злочин геноциду» від 11 грудня 1946 року¹⁹². У 1951 році Міжнародний суд ООН заявив, що заборона геноциду є обов'язковою для держав навіть за відсутності договірного зобов'язання¹⁹³. Проблемним моментом у даному разі є те, що зазвичай держава та особи, які вчиняють геноцид у формі насильницького передавання дітей у іншу людську групу, щоб виправдати свої діяння, посилаються на гуманітарні міркування. Водночас шкода, завдана насильно переміщеним дітям та їхнім правам, унеможлиблює відповідні посилення, що відображено в позиції прокурора Гарольда Ніллі у справі «Сполучені Штати проти Грайфельта» (Військовий трибунал США, Нюрнберг, 10 жовтня 1947 року – 10 березня 1948 року). Прокурор наполягав на тому, що винну особу не захищає посилення на добре поведження з жертвою. Невинні діти були викрадені саме для того, щоб навчити їх нацистській ідеології та виховати як «хороших» німців. Подібне виступає обтяжувальною, а не пом'якшувальною обставиною¹⁹⁴.

Серед аргументів на користь визнання насильницького передавання дітей в іншу людську групу геноцидом, передусім фігурують два:

- руйнівні наслідки такої практики для існування групи;
- приналежність дітей до вразливих груп жертв, яким можна нав'язати ідентичність злочинця.

У ході розробки Конвенції про заборону геноциду делегат від США Джон Мактос, а також делегат від Греції Александр Валліндас стверджували, що через свій згубний вплив насильницьке передавання дітей є формою не культурного, а фізичного або біологічного геноциду. Цікаво, що проти включення даного матеріального елемента до тексту Конвенції про заборону геноциду рішуче виступав радянський делегат Валерій Морозов. Він стверджував, що насильницьке передавання дітей «виходить далеко за межі вже ухвалених положень», і в ретроспективі жодне з таких діянь не становило геноциду, оскільки не було знищено цільову групу. Морозов прирівнював геноцид до фізичного винищення, що вже в ході розробки Конвенції про геноцид не було підтримано міжнародним співтовариством¹⁹⁵.

191 The United Nations Secretary General, "E/447 Draft Convention for the Prevention and Punishment of Genocide, Dated June 26, 1947," in *The Genocide Convention: The Travaux Préparatoires*, Vol. 1, 235.

192 UN General Assembly Resolution 96 (1) "The Crime of Genocide" dated December 11, 1946. Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/033/47/PDF/NR003347.pdf?OpenElement>

193 ICJ. Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Режим доступу: <https://www.icj-cij.org/case/12>

194 International Military Tribunal, *Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals Under Control Council Law no. 10, Vol. 4* (Washington D.C.: Government Printer, 1949), 674

195 Sixth Committee of the UN General Assembly, UN Document A/C.6/238, Third Session Dated October 19, 1948

У подальшій міжнародній судовій практиці щодо тлумачення згаданого договору було закріплено, що метою криміналізації насильницького передавання дітей як геноциду є санкціонування не лише прямого акту примусового фізичного переміщення, але й погроз або травм, які призвели до реалізації таких діянь. При цьому, оскільки Конвенція не передбачає ані форму передавання неповнолітніх (усиновлення, опіка, розміщення в установах), ані тривалість перебування неповнолітніх за межами їхньої групи, за умови наявності спеціального умислу навіть тимчасове переміщення може бути кваліфіковане як геноцид.

Росія має значний досвід імплементації політики викорінення ідентичності неповнолітніх із захищених груп за допомогою їхньої сепарації з родинами та насильницької русифікації. Так, починаючи з 1920-х років дітей з числа корінних народів Сибіру вивозили без супроводу батьків та розміщували у віддалених закритих інституціях для «перевиховання». У 1940-х роках протягом громадянської війни в Греції СРСР насильно депортував близько 30 тисяч грецьких неповнолітніх під приводом евакуації. Діти були розміщені в тренувальних таборах на території держав соціалістичного блоку, де відбувалася їхня мілітаризація та індоктринація. У листопаді 1948 року дана практика була засуджена у двох резолюціях Генеральної Асамблеї ООН. Ці та наступні резолюції з вимогою повернути неповнолітніх не були реалізовані¹⁹⁶.

Відповідні діяння Російської Федерації щодо дітей України не є хаотичними та спорадичними, а мають ознаки геноцидальної політики, спрямованої на перетворення українських дітей на ворогів власної нації. Темпи та масштаби імплементації згаданої політики значно збільшилися із повномасштабним вторгненням Росії в Україну 24 лютого 2022 року.

Згідно з Елементами злочинів МКС, для того, щоб довести вчинення геноциду через насильницьке передавання дітей з однієї захищеної групи до іншої, слід продемонструвати наявність таких складових.

1. Зловмисник насильно передав одну чи кількох осіб.
2. Передані особи належали до окремої національної, етнічної, расової чи релігійної групи.
3. Зловмисник діяв з наміром знищити, повністю або частково, цю національну, етнічну, расову чи релігійну групу, як таку.
4. Передавання відбулося з однієї групи в іншу.
5. Передані особи мали менш ніж 18 років.
6. Зловмисник знав або повинен був знати про вік переданих осіб.
7. Поведінка мала місце в контексті явної моделі подібної поведінки, спрямованої проти цієї групи, яка сама могла спричинити таке знищення¹⁹⁷.

196 Gary Busch (2022). Paidomazoma: The Abducted Greek Children. РЕжим доступу: https://www.linkedin.com/pulse/paidomazoma-abducted-greek-children-gary-busch/?trk=pulse-article_more-articles_related-content-card

197 ICC (2002). Element of crimes. РЕжим доступу: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>

Елементи злочинів передбачають, що насильницький характер передавання необхідно тлумачити широко, не лише як застосування фізичної сили, але також як примус, погрозу силою, утримання, психологічний тиск, зловживання владою, створення атмосфери страху та несвободи. Найбільш дискусійною за даних обставин є добровільність згоди, наданої законними представниками на вивезення дітей з тимчасово окупованих територій до таборів «перевиховання». На користь примусового характеру такого передавання неповнолітніх свідчать:

- психологічний тиск (кожному з випадків вивезення дітей з подальшим безстроковим затриманням передувало повернення кількох груп неповнолітніх, що створювало ілюзію безпеки й відчуття «поганої матері (батька)» через відмову повторити «позитивний» досвід);
- зловживання владою (представники окупаційної адміністрації, російські військові та/або місцеві колаборанти приходили до домівок та наполягали ухвалити «правильне рішення»);
- погрози та залякування (відмова батьків могла бути витлумачена як загроза найкращим інтересам дитини, а, отже, підстава для позбавлення батьківських прав окупаційною владою);
- загальна атмосфера (збройний конфлікт з перманентною загрозою невибіркових ракетних, авіаційних, артилерійських ударів, обмежений доступ до інформації, нерозуміння, коли відбудеться деокупація).

До того ж, «згода» була надана на тимчасове переміщення, відпочинок та повернення дитини в обумовлений строк залежно від закладу (2–3 тижні). Тому діяння росіян щодо самовільного продовження строку переміщення дітей, зміни місця їхнього перебування (зокрема без сповіщення батьків), відмови централізовано повернути неповнолітніх не охоплюються наданою під примусом згодою. Більше того, в одному з таборів близько 200 українських дітей віком 14–17 років утримували без згоди батьків¹⁹⁸.

У Звіті від 4 травня 2023 року експерти Московського механізму підкреслюють, що «мимовільне переміщення завжди передбачає елемент примусу, але цей елемент не обов'язково передбачає застосування фізичної чи іншої сили». Радше наголос робиться на «відсутності справжнього вибору /.../ у процесі /.../ переміщення». При цьому «немає значення, чи є переміщення постійним або тимчасовим». Експерти також зробили висновок про те, що навіть попри початкову згоду від законних представників на перебування їхніх дітей у таборах, свавільне продовження російською окупаційною владою строків утримання неповнолітніх становило переміщення без згоди та сепарацію з сім'ями, що прирівнює становище таких дітей до примусово переміщених або депортованих¹⁹⁹.

198 Yale University (2023). Russia's systematic program for the re-education & adoption of Ukraine's children. Режим доступу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/russias-systematic-program-re-education-adoption-ukraines-children>

199 Moscow Mechanism, OSCE (2023). Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. pp. 33–34. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf?fbclid=IwAR2dYYe7OGER7OE7A0JHjffIDu8NT1D4_2AwhXA8JgwC8qVZdqoRWXfUyR8

Маніпулюючи свідомістю законних представників, які перебувають у вразливій ситуації, вищі посадові особи РФ, а також представники адміністрації закладів утримання дітей, погрожують їм притягненням з боку України до кримінальної відповідальності за колабораціоністську діяльність²⁰⁰. Станом на 9 травня 2023 року не зафіксовано жодного випадку кримінального чи адміністративного переслідування законних представників неповнолітніх, примусово переміщених та/або депортованих на території під контролем РФ через надану під примусом «згоду». Більше того, Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини наголошує на тому, що не може бути будь-якої кримінальної відповідальності у даному разі, а законні представники та неповнолітні є постраждалими від політики РФ, спрямованої на насильницьку зміну ідентичності дітей, сепарацію їх з родинами, милітаризацію та індоктринацію свідомості.

Залюкуючи законних представників, російські агенти прагнуть залишити їх та дітей назавжди на територіях під контролем РФ. Подібні діяння разом із кількомадинними «профілактичними бесідами» за участі представників силових структур, спробами підкупу та погрозами активізації бойових дій, свідчать на користь наявності в діяннях відповідальних осіб ознак окремого воєнного злочину, а саме: невинуватості затримки репатріації неповнолітніх²⁰¹.

У Звіті від 4 травня 2023 року експерти Московського механізму зазначають, що відсутність окремої системи репатріації українських дітей, вивезених із театру бойових дій, є порушенням права на репатріацію й обов'язку сприяти такому поверненню. Патернові зусилля російської влади свідчать про умисне унеможливлення подальшої евакуації неповнолітніх дітей до третіх країн або назад у безпечні райони України. Експерти Московського механізму також підкреслили, що навіть у разі просування українських збройних сил саме РФ була зобов'язана шукати альтернативні шляхи та способи своєчасного повернення дітей²⁰².

Для ідентифікації приналежності неповнолітніх до однієї із захищених груп, відповідно до розуміння статті 2 Конвенції про геноцид, важливим є критерій громадянства. Передусім тому, що самоідентифікація дитини як члена захищеної групи не є сталою і зокрема, але не виключно залежить від віку, виховання та соціального середовища. Крім того, згідно з наявною міжнародною судовою практикою «національна група» – це сукупність людей, які мають спільний правовий зв'язок, заснований на спільному громадянстві, поєднаний із взаємними правами і обов'язками²⁰³.

Згідно зі статтею 7 Закону України «Про громадянство України», особа, батьки або один із батьків якої на момент її народження були громадянами України, а також особи, які народилися на території України від осіб без громадянства, які на

200 <https://www.itv.ru/shows/antifeyk/vypuski/antifeyk-vypusk-ot-14-04-2023>

201 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (1977). Стаття 85. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

202 Moscow Mechanism, OSCE (2023). Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation. pp. 45, 49. Режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/7/7/542751.pdf?fbclid=IwAR2dYYe70GEr70E7A0JHJfflDu8NT1D4_2AwhXA8JgwC8qVZdqoRWXfUyR8

203 Prosecutor v. Akayesu (2001), ICTR, paras 512. Режим доступу: <https://www.refworld.org/cases,ICTR,40278fbb4.html>

законних підставах проживають на території України, є громадянами України²⁰⁴. Нав'язування російського громадянства неповнолітнім з тимчасово окупованих територій не впливає на приналежність дітей до української національної групи. Таке діяння є порушенням міжнародного права та неодноразово засуджувалося на універсальному рівні в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН²⁰⁵, а на регіональному рівні – у заявах ЄС²⁰⁶. Відповідно до пункту 6 частини 2 статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України»²⁰⁷.

Діти, яких депортували з тимчасово окупованих територій України та передали в російські сім'ї, також можуть бути ідентифіковані як члени української національної групи через інші об'єктивні критерії: зв'язок з територією та етносом, мова, культура, традиції. На користь такого підходу свідчить наявна практика міжнародних судових трибуналів. У рішенні в справі *Prosecutor v. Vidoje Blagojevic and Dragan Jokic* Судова палата підкреслила: «Група складається з окремих осіб, а також з її історії, традицій, зв'язків між членами та з іншими групами, відносин з землею. [...] фізичне або біологічне знищення групи є ймовірним результатом насильницького переміщення населення, якщо це переміщення здійснюється таким чином, що група більше не може відновити себе, особливо коли це передбачає відокремлення її членів»²⁰⁸.

Своїми діяннями, спрямованими на незаконну депортацію та насильницьке передавання українських дітей у російську національну групу, держава-агресор, серед іншого, прагне реалізувати політику демографічного інжинірингу.

11 січня 2023 року в ході наради з членами уряду Путін закликав приділити особливу увагу гострим проблемам у сфері демографії РФ²⁰⁹. Він назвав 5 регіонів з низькою народжуваністю, серед них Пензенська, Ленінградська та Рязанська області, в яких депортованих українських дітей було насильно передано в російські родини, а також Смоленська область та Республіка Мордовія, куди діти були депортовані під приводом евакуації або на перевиховання.

204 Закон України «Про громадянство України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>

205 Resolution 72/190 "Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine", adopted by the General Assembly on 19 December 2017. Режим доступу: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F72%2F190&Language=E&>

206 Ukraine: Declaration by the High Representative on behalf of the EU on attempts of the Russian Federation to forcefully integrate parts of Ukrainian territory. Режим доступу: <https://www.consilium.europa.eu/de/press/press-releases/2022/06/03/ukraine-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-attempts-of-the-russian-federation-to-forcefully-integrate-parts-of-ukrainian-territory/>

207 Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

208 ICTY, Ch. I, *Prosecutor v. Vidoje Blagojevic and Dragan Jokic*, Judgment, IT-02-60-T, January 17, 2005, p.666. Режим доступу: https://www.icty.org/x/cases/blagojevic_jokic/tjug/en/bla-050117e.pdf

209 РИА Новости (2023). Путин призвал уделять особое внимание проблемам в сфере демографии. Режим доступу: <https://ria.ru/20230111/demografiya-1844142696.html>

На користь наявності політики щодо насильницького передавання українських дітей у російську групу свідчать заяви російських посадовців. Так, Марія Львова-Белова називає діяльність, пов'язану з «влаштуванням» українських неповнолітніх у російські родини, «ювелірною»²¹⁰. Заяви високопосадовців підкріплені конкретними діями, а процес насильницького передавання неповнолітніх українців – добре інституціоналізований.

Росія намагається легітимізувати депортації та примусове переміщення, посиляючись на необхідність вивезення українських неповнолітніх «з безпечних та гуманітарних міркувань» (так звана «евакуація»), для відпочинку та рекреації (поміщення в так звані «табори перевиховання»), для отримання медичних послуг (у рамках диспансеризації). Для цього активно використовують пропагандистські механізми: інтерв'ю з компетентними високопосадовцями, інформаційні дайджести, відеоролики зі свідченнями депортованих дітей та родин, які взяли їх на виховання. При цьому коментуючи насильницьке передавання українських дітей у російські родини, Марія Львова-Белова у квітні 2023 року зазначає: «Важливо розуміти, що території ДНР і ЛНР багато років обстрілюються ЗСУ, і більшість дітей-сиріт із соціальних закладів республік усвідомлюють це. Діти не сприймають Росію як ворога і чекають від нас захисту та допомоги, тому перебування на безпечній території в російських прийомних сім'ях не є для них травматичною обставиною». Водночас у бюлетені Уповноваженої згадано про щонайменше 28 дітей, депортованих з Маріуполя, які перебувають у Росії на сімейних формах виховання²¹¹. Ще в липні 2022 року Марія Львова-Белова свідчила, що ці неповнолітні проявляли негативне ставлення до Росії, ненавиділи Путіна, співали український гімн та вигукували «Слава Україні». Після насильницького передавання в російські родини діти, на думку Уповноваженої, «почали любити» Росію²¹².

Кінцевою метою реалізації політики РФ є викорінення української національної ідентичності у неповнолітніх, перетворення їх на ворогів власної нації, поглинання російською національною групою та унеможливлення майбутнього існування частини української національної групи за допомогою розриву зв'язків спорідненості між поколіннями. Таке насильницьке передавання дітей може призвести до фізичного зникнення групи, оскільки остання перестане існувати такою, якою вона була.

Відповідний умисел можна витлумачити із заяв російських агентів. Найбільш демонстративною з даного погляду є теза Марії Львової-Белової в ході виступу на брифінгу в Громадській палаті РФ. Уповноважена позитивно оцінює досвід «перевиховання» депортованих неповнолітніх з Маріуполя, які, попри те, що спочат-

210 Официальный сайт Уполномоченного при Президенте Российской Федерации по правам ребенка (2022). В ближайшее время приемные семьи 6 регионов России возьмут под опеку 108 детей из ДНР. Режим доступа: <http://deti.gov.ru/articles/news/v-blizhajshee-vremya-priemnye-sem-i-6-regionov-rossii-voz-mut-pod-opeku-108-detej-iz-dnr>

211 Режим доступа: <http://deti.gov.ru/detigray/upload/documents/April2023/QYQjD1VHtINu74bQuDAF.pdf>

212 Twitter: Grani.Py @GraniTweet. Режим доступа: https://twitter.com/GraniTweet/status/1575131149722177538?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1575131149722177538%7Ctwgr%5E94cb18f9035fe161cb71c5c0cf3d4003a1ed8220%7Ctwcon%5E%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Ftelegraf.com.ua%2Fnovosti-rossii%2F2022-09-28%2F5717760-obzyvali-putina-i-peli-gimn-ukrainy-v-rf-pokhvastalis-chto-perevospitali-detey-iz-mariupolya-video

ку вороже ставилися до всього російського, після кількомісячного перебування у родині на території окупаційної держави почали інтегруватися в російське суспільство та любити Росію²¹³. На формування прихильного ставлення до РФ виділяються кошти з Фонду президентських грантів. Так, понад 299 млн рублів (близько 3 642 743 доларів) отримав проєкт «Допомога дітям-сиротам Донбасу», одним із завдань якого є «організація патріотичного виховання дітей-сиріт – вихованців дитбудинків так званих «ДНР/ЛНР» та членів прийомних сімей із використанням можливостей донського козацтва» у процесі «зміни Батьківщини»²¹⁴.

За свідченнями Марії Львової-Белової, відпочинок в таборах був спрямований на ознайомлення дітей з російською мовою, культурою та перспективами світлого майбутнього в Росії²¹⁵. Представники окупаційних адміністрацій визначають мету ще більш претензійно: «виховати в найбільш короткі строки справжніх патріотів Вітчизни»²¹⁶. Безсумнівно, під вітчизною розуміють РФ. Наприклад, віце-прем'єр-міністр Республіки Татарстан Лейла Фазлеєва зазначила, що «всі табори... спрямовані на патріотичне виховання молоді, розвиток комунікативних навичок та збереження [російської] культурної спадщини»²¹⁷. Подібні заяви свідчать щонайменше про спробу «привласнити» українських дітей, послабивши українську національну групу та посиливши російську.

Враховуючи те, що заяви щодо передавання українських дітей в російську групу та заклики і спонукання робити це лунають публічно, а також за сприяння, а часто – за ініціативи та від імені офіційних представників РФ, вони є черговим підтвердженням наявності сформованої політики російської сторони щодо навмисного передавання українських дітей в російську національну групу.

При цьому для русифікації українських дітей не є обов'язковим насильницьке передавання в російські родини. Беручи до уваги свідчення неповнолітніх, яких вдалося повернути з таборів «перевиховання», можна стверджувати про прагнення росіян викоринити українську національну ідентичність також за допомогою тимчасової сепарації із законними представниками, розміщення під цілодобовим контролем російських агентів разом із однолітками з числа російських громадян, обмеження спілкування з родиною, заборони спілкуватися українською мовою та проявляти лояльність до України, переведення на навчання за російськими освітніми програмами, мілітаризації, індоктринації, долучення до російського православ'я²¹⁸.

213 Інформація з телеграм-каналу Уповноваженої Марії Львової-Белової. Режим доступу: <https://t.me/malvovabelova/605>

214 <https://xn--80afcdbalict6afooklqi5o.xn--p1ai/public/application/item?id=64BDD719-9788-4EDF-9468-C843F7940776>

215 Smotrim.ru (2022). Мария Львова-Белова о реорганизации домов ребенка и поддержке детей из новых регионов. Retrieved on March 17, 2023, from <https://smotrim.ru/video/2537814>

216 Официальный Telegram-канал Главы Республики Крым. Режим доступу: <https://t.me/Aksenov82/1305>

217 Татар информ (2022). Лейла Фазлеева встретилась с детьми из ЛНР и ДНР, отдыхающими в лагерях Татарстана. Режим доступу: <https://www.tatar-inform.ru/news/leila-fazleeva-vstretilas-s-detmi-iz-lnr-i-dnr-otduhayushhimi-v-lageryax-tatarstana-5875388>

218 Крымский прецедент (2023). Табори відпочинку як ще один засіб викоринення української національної ідентичності дітей з окупованих територій. Режим доступу: <https://krymbezpravil.org.ua/analytics/tabory-vidpochynku-iaak-shche-odyn-zasib-vykorinennia-ukrainskoi-natsionalnoi-identychnosti-ditey-z-okupovanykh-terytoriy/>

Насильницьке передавання українських дітей у російську національну групу відбувається в умовах агресії РФ проти України. Остання супроводжується вчиненням численних воєнних злочинів та злочинів проти людяності. На думку судді міжнародних судових інстанцій Володимира Василенка, характерною ознакою російського геноциду проти української нації є саме те, що його матеріальними елементами є інші міжнародні злочини, об'єднані спільним умислом – знищити українську національну групу як таку, принаймні частково²¹⁹.

Враховуючи всі вищезазначені аспекти в сукупності, а саме – наявність державної політики РФ, що також підтверджується публічним просуванням цієї політики з боку офіційних представників держави, щодо депортації українських дітей на територію Росії, культурних та освітніх заходів, спрямованих на зміну їхньої свідомості, а також пропаганду служби в лавах російських збройних сил, нав'язування дітям та їхнім батькам російського громадянства, поміщення дітей в російські сім'ї, дії РФ становлять злочин геноциду в частині насильницького передавання дітей з однієї захищеної групи до іншої.

---

219 RCHR (2022). Genocide in Ukraine: Legal assessment. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1zaR3WTTRp4RMgBzOQ3_IF7O_YjS6l2OD/view?usp=sharing

§ 4 Дії влади України, спрямовані на захист прав дітей

Держава Україна, починаючи з 2014 року, проводить заходи щодо захисту прав дітей на територіях, окупованих РФ, в умовах обмеженого доступу до цих територій. Тяглість порушень з боку РФ та відмова виконувати свої зобов'язання щодо забезпечення прав дитини зумовлюють необхідність пошуку нових засобів захисту за вичерпання попередніх.

Утім, після повномасштабного вторгнення неправомірна політика РФ поширилася на нові території та пришвидшилася реалізація заходів насильницької інтеграції цих окупованих територій України та їхнього населення до РФ – зокрема, переведення навчання на російську програму та впровадження різноманітних позашкільних заходів (культурні заходи, заходи військово-патріотичного виховання, спортивні змагання тощо), переслідування за навчання за українською програмою дистанційно, примусова паспортизація та нав'язування російського громадянства, активізація депортації українських дітей до РФ.

4.1. Збір інформації та фіксація всіх випадків порушень прав дитини

Одним із ключових завдань, яке має сприяти захисту прав дитини в умовах збройної агресії та окупації частини території України, є систематичні дії держави зі збирання та фіксації всіх випадків порушень прав дитини. Державні органи, правозахисні організації систематично працюють над документуванням вчинених воєнних злочинів, зокрема тих, що вчинені відносно дітей.

А. Портал «Діти війни»

На виконання Указу Президента України Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України разом з Національним інформаційним бюро, Офісом Генерального прокурора, Національною поліцією України, Уповно-

ДІТИ ВІЙНИ
24 лютого 2022 - 20 травня 2023

482° ЗАБИВІ	980° ПОРАНЕНІ	398° ВИЖИВІ	12596° ЗНАЙДЕНІ	19392° ДЕПОРТОВАНІ	366° ПОВЕРНЕНІ
----------------	------------------	----------------	--------------------	-----------------------	-------------------

Діти у розшуку:

Подали заяву в один клік

Отримати консультацію

[Childrenofwar.gov.ua](https://childrenofwar.gov.ua)

важеним Верховної Ради України з прав людини, Офісом Президента в особі радниці-уповноваженої з прав дитини і дитячої реабілітації об'єднано зусилля задля створення платформи «Діти війни»²²⁰. Інформаційно-аналітичну підтримку команді надає проєкт Уряду Канади «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe).

Це єдина платформа, на якій зібрана інформація про дітей, які постраждали внаслідок війни (загиблі, поранені, зниклі безвісти, депортовані), а також інформація про випадки, коли дітей вдалося розшукати і повернути.

Крім того, платформа слугує каналом повідомлення правоохоронним органам (зокрема, Національній поліції України, Офісу Генерального прокурора), а також Національному інформаційному бюро про випадки зникнення дитини, злочину, скоєного проти дитини, виявлення дитини без супроводу дорослих, депортації, примусової зміни громадянства та документів та інші порушення прав дитини під час війни через реєстрацію звернень на сайті.

Важливо зауважити, що сам сайт не агрегує інформацію про кількість депортованих дітей – ці цифри акумулюються і надаються Національним інформаційним бюро (ДП «Український національний центр розбудови миру», яке належить до сфери управління Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України). Водночас не дуже зрозуміло, яким чином НІБ отримує і верифікує інформацію щодо дітей, які були депортовані на територію РФ.

В. Єдиний реєстр осіб, зокрема дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію Російської Федерації проти України

18 квітня 2023 Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 339 «Деякі питання захисту осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України»²²¹, згідно з якою передбачається створення Єдиного реєстру осіб, зокрема дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію Російської Федерації проти України. Реєстр об'єднуватиме інформацію щодо всіх депортованих або примусово переміщених осіб. Інформацію до Реєстру вноситиме Національне інформаційне бюро на основі щомісячного подання інформації від міністерств, центральних і місцевих органів влади, голів обласних військових адміністрацій. Станом на 15 травня 2023 року реєстр ще не запрацював.

220 Портал «Діти війни». Режим доступу: <https://childrenofwar.gov.ua>

221 Постанова КМУ «Деякі питання захисту осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» від 18 квітня 2023. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-zakhystu-osib-u-tomu-chysli-ditei-deportovanykh-abo-prymusovo-peremishchenykh-u-zv'язku-iz-zbroinoiu-ahresiieiu-rosiiskoi-federatsii-protu-ukrainy-i180423-339>

4.2. Розслідування воєнних злочинів проти дітей та притягнення винних до відповідальності

Офіс Генерального прокурора України проводить процесуальне керівництво у провадженнях щодо зафіксованих в ході збройного конфлікту воєнних злочинів. Загалом ОГП на даний момент зареєстровано більше 80 000 кримінальних правопорушень за статтею 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни)²²².

З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України Офісом Генерального прокурора виокремлено напрям документування міжнародних злочинів, які вчиняють військові РФ щодо українських дітей, оскільки діти складають особливу категорію, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права.

Наразі органами прокуратури зафіксовано факти вчинення військовослужбовцями країни-агресора низки серйозних порушень проти дітей. Ці порушення згідно з нормами міжнародного гуманітарного права є воєнними злочинами, а саме: вербування і використання дітей; вбивства та каліцтва, зґвалтування та інші форми сексуального насильства, напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними, викрадення дітей, відмова у доступі до гуманітарної допомоги.

Станом на 15 травня 2023 року розслідується більше 2830 кримінальних проваджень, серед яких:

- воєнні злочини проти дітей – 1012;
- за фактами збройного нападу на установи та заклади для дітей – 1720;
- за фактами сексуального насильства стосовно дітей – 13;
- за фактами депортації, примусового переміщення, викрадення – 85.

Офіс Генерального прокурора співпрацює зі слідчими та прокурорами Міжнародного кримінального суду. Прокурорами Департаменту захисту дітей та протидії домашньому насильству надано МКС більше 40 томів матеріалів кримінального провадження для ознайомлення, підготовлено та передано понад одну тисячу аркушів матеріалів кримінального провадження (доказів на матеріальних носіях інформації), зокрема електронні докази, протоколи оглядів за методикою Берклі, протоколи з відеодопитами свідків та потерпілих.

Міжнародний кримінальний суд 17 березня 2023 року видав ордери на арешт Президента Російської Федерації та Уповноваженого щодо прав людини Російської Федерації на підставі клопотання Офісу Прокурора МКС.

²²² Офіс Генерального прокурора України. Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/storage/uploads/9bb62ce5-8bbe-4c76-8671-1c5a48fe143f/warcrime-25042023ua.jpg>

Між ОГП та МКС було узгоджено можливість створення робочих груп Task forces щодо певних кримінальних проваджень, які Україна готова передавати до Міжнародного кримінального суду²²³. Генпрокурор також 23 березня 2023 року підписав Угоду про відкриття Представництва МКС в Україні²²⁴.

Одним із ключових напрямів міжнародного співробітництва є робота в рамках Спільної слідчої групи (JIT). До неї входять 24 країни, серед яких зокрема Польща, Естонія, Литва, Латвія, Словаччина, Румунія та Офіс прокурора МКС. Компетентні органи країн – членів ССГ (24 країни) мають можливість допиту потерпілих і свідків за фактами примусового переміщення/депортації дітей, які перебувають на території цих країн.

Отримані від компетентних органів країн – членів ССГ матеріали проведених допитів (опитувань) потерпілих та свідків (зокрема документи, аудіо-, відеозаписи тощо, надані допитаними), а також інша наявна інформація, що стосується досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням/депортацією дітей як воєнним злочином та як елементом геноциду, є доказами у провадженнях національного рівня.

З 24 лютого 2022 року Секретаріат Уповноваженого збирає інформацію про факти порушення прав дитини внаслідок воєнних дій. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звернувся до Генерального прокурора із пропозицією об'єднати зусилля задля максимальних заходів щодо розслідування злочинів стосовно дітей в умовах воєнного конфлікту.

У рамках співпраці Секретаріат Уповноваженого задокументував 360 випадків загибелі та поранень дітей внаслідок воєнних злочинів Російської Федерації на території України та направив ці свідчення до Офісу Генерального прокурора до відома та використання в роботі ювенальних прокурорів.

4.3. Координація зусиль різних державних органів влади

Координація діяльності органів державної влади, національних та міжнародних партнерів, які долучені до реалізації заходів задля захисту та відновлення прав дітей, є важливим завданням держави. Ефективна координація державних органів та недержавних партнерів сприяє відновленню прав постраждалих дітей.

На початку повномасштабного вторгнення, 17 березня 2022 року Кабінет Міністрів України утворив Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах во-

223 В Україні створюють спеціальні слідчі групи, які збиратимуть докази злочинів росії для МКС, 31 березня 2023 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3689981-v-ukraini-stvorat-specialni-slidci-grupi-aki-zbiratimut-dokazi-zlociniv-rosii-dla-mks.html>

224 Генпрокурор Андрій Костін у Гаазі підписав Угоду про відкриття Представництва МКС в Україні, 23 березня 2023 року. Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/genprokuror-andrii-kostin-u-gaazi-pidpisav-ugodu-pro-vidkrittya-predstavnictva-mks-v-ukrayini>

енного стану, проте, на самому початку не було визначено, що до завдань Штабу входять питання, пов'язані із захистом дітей, постраждалих внаслідок порушень їхніх прав²²⁵.

Так, основними напрямками діяльності Штабу в перші місяці його роботи були такі.

1. Забезпечення безпечного переміщення (евакуації) дітей, які проживають або зараховані на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, дітей, влаштованих в сімейні форми виховання, на безпечну територію.
2. Забезпечення розміщення та задоволення потреб дітей, переміщених (евакуйованих) на безпечні території, зокрема проведення контролю за постановленням на консульський облік у державі їх тимчасового влаштування.
3. Визначення проблемних питань щодо захисту прав дитини, що виникають в умовах воєнного стану, та способів їх вирішення²²⁶.

У березні 2023 року Уряду Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану очолила віце-прем'єрміністерка – Міністерка з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій²²⁷. До положення про Координаційний штаб були внесені відповідні зміни, згідно з якими Штаб координує діяльність щодо заходів, пов'язаних із поверненням на територію України дітей, примусово переміщених на тимчасово окуповану територію або на територію Російської Федерації, інших держав²²⁸.

У квітні 2023 року в рамках діяльності штабу відбулося обговорення питань виявлення депортованих до РФ дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та тих, які перебувають на тимчасово окупованих територіях²²⁹.

Питання захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту було визначено одним із пріоритетних для Офісу Президента України. 8 серпня 2022 року Указом Президента України № 568/2022²³⁰ створено Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей, до завдань якої входить системний аналіз ситуації, визначення

225 Постанова Кабінеті Міністрів України від 17.03.2022 № 302 «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану»

226 Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. 30 днів роботи. Режим доступу: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/finalkoordinatsiiniishtabzpitanzakhistupravditinivumovakh.pdf>

227 Ірину Верещук призначено головою Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, 10 березня 2023 року. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/irynu-vereshchuk-pryznacheno-holovoiiu-koordinatsiinoho-shtabu-z-pytan-zakhystu-prav-dytyny-v-umovakh-voiennoho-stanu>

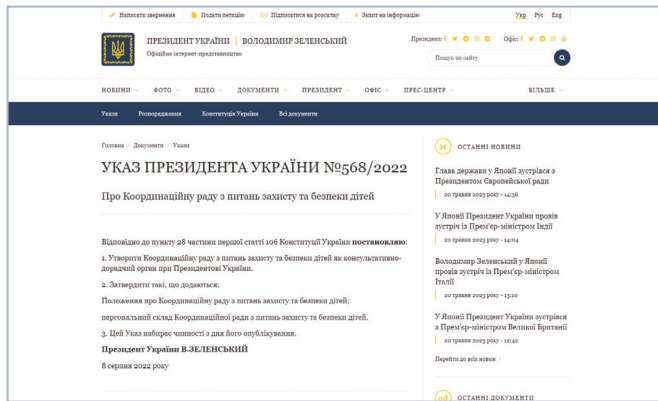
228 Постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2023 р. № 217 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302»

229 Відбулися засідання Координаційного штабу з питань захисту прав дітей в умовах воєнного стану та робоча нарада з питань виявлення депортованих дітей, 28 березня 2023 року. Режим доступу: <https://dn.gov.ua/news/vidbulisya-zasidannya-koordinacijnogo-shtabu-z-pitan-zahistu-prav-ditej-v-umovah-voyennogo-stanu-ta-robochararada-z-pitan-viyavlennya-deportovanih-ditej>

230 Указ Президента України № 568/2022 від 8 серпня 2022 року. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/5682022-43581>

напрямів та пріоритетів щодо захисту прав та безпеки дітей, насамперед в умовах воєнного стану, напрацювання пропозицій щодо заходів із попередження вчинення злочинів проти дітей, недопущення примусової депортації юних громадян України за межі держави, сприяння скоординованій реалізації таких заходів, забезпечення моніторингу ефективності їх реалізації.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
№568/2022

Про Координаційну раду з питань захисту та безпеки дітей

Окремим завданням Координаційної ради є моніторинг ситуації щодо тимчасового переміщення (евакуації) дітей, зокрема дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з інвалідністю, дітей з особливими освітніми потребами, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, з територій, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) або межують з такими територіями, повернення та влаштування таких дітей у післявоєнний період.

4.4. Консультування постраждалих та їхніх рідних

18 серпня 2022 року в рамках функціонування інформаційно-комунікаційного порталу «Діти війни» Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відкрив новий простір – Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Аналогічні консультаційні центри також запрацювали 9 грудня 2022 року в містах Хмельницький та Львів, 31 березня 2023 року – у місті Дніпро, 14 квітня 2023 року – у місті Одеса.

У таких центрах кожному громадянину можна отримати довідково-консультаційну допомогу щодо:

- розшуку дитини;
- повернення дитини з тимчасово окупованої території та території РФ;
- повернення родини з дитиною на територію України у разі депортації;
- легалізації свідоцтва про народження, отриманого на тимчасово окупованій території;
- отримання свідоцтва про народження дитини, яка народилася в межах адміністративно-територіальної одиниці, де через війну державна реєстрація актів цивільного стану тимчасово не проводиться;
- отримання допомоги дітям, що зазнали травмувань внаслідок війни;
- отримання гуманітарної допомоги для родини з дітьми;
- встановлення контакту або повернення дитини з-за кордону у разі вивезення дитини одним із батьків;
- отримання консультацій стосовно заповнення форми розшуку дитини.

З моменту початку роботи Консультаційного Центру в серпні 2022 року найбільше консультацій працівники у надають із питань:

- встановлення контакту з дитиною або повернення її з-за кордону у разі вивезення дитини одним із батьків – 116 звернень. Найчастіше звертаються про повернення дітей, які були вивезені до Польщі, Німеччини, Канади, Чехії. З цього питання також надано більше 100 письмових роз'яснень;
- повернення дитини з тимчасово окупованої території або території Російської Федерації – 52 звернення;
- пошуку дитини, яку було вивезено одним із батьків – 9 звернень.

Крім того, збільшилася кількість звернень до Консультаційного Центру з питання оформлення свідоцтва про народження дитині, яка народилась на тимчасово окупованій території.

4.5. Повернення дітей з території РФ та їх підтримка після повернення

Питання повернення українських дітей з тимчасово окупованих територій України та території РФ є одним із пріоритетних напрямків діяльності державних органів, національних та міжнародних партнерів. Утім, держава обмежена у інструментах розшуку та повернення дітей у разі їхнього перебування на окупованих територіях України чи на території РФ.

Попри це, державні органи влади України вживають всіх можливих заходів для забезпечення повернення дітей. Так, урядову координацію дій з повернення дітей веде Мінреінтеграції. Відповідно до Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України²³¹, Мінреінтеграції координує заходи з повернення на територію України, на якій органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, громадян України, зокрема дітей, примусово переміщених (депортованих) на тимчасово окуповану територію або на територію Російської Федерації, інших держав.

Також певними повноваженнями щодо забезпечення повернення українських дітей наділене НІБ. Зокрема, НІБ уповноважений²³²:

- забезпечувати обмін інформацією з Міжнародним комітетом Червоного Хреста, Центральним агентством з розшуку й іншими міжнародними організаціями;
- представляти інтереси депортованих дітей, зокрема дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, задля захисту їхніх прав та інтересів;
- надавати Міністерству закордонних справ усю необхідну інформацію для розшуку та повернення таких осіб.

Утім, на практиці реалізувати вищезазначені повноваження Мінреінтеграції та НІБу неможливо. Обмін інформацією через Центральне агентство з розшуку не відбувається. Міністерство закордонних справ не має можливості захищати громадян, які опинилися на території Російської Федерації через припинення діяльності дипломатичних представництв на території держави-агресора, а також не може вести розшук чи повернення дітей з РФ.

До процедури повернення українських дітей активно долучається Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – реагуючи на звернення, контактуючи з Уповноваженою РФ з прав людини Тетяною Москальковою. Станом на травень 2023 року це єдиний канал офіційного контакту представників української та російської сторін, який існує тільки як майданчик для вирішення гуманітарних питань.

²³¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376 «Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій»

²³² Згідно з Постановою КМУ «Деякі питання захисту осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» від 18 квітня 2023 року.

Організація повернення дітей, депортованих на територію РФ, – складний процес, який наразі функціонує як ad hoc механізм через відсутність представників органів влади України на території РФ, недотримання домовленостей з боку РФ, постійне заперечення з боку РФ фактів депортації дітей тощо. За даними Національного інформаційного бюро, станом на 14 травня на територію України повернуто 364 дитини.

Водночас залишається актуальною потреба в розбудові національного механізму підтримки та захисту дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України, чи були депортовані на територію РФ, після їхнього повернення на територію, підконтрольну Уряду України. Так, серед найактуальніших потреб, які можуть виникнути в таких дітей, можна назвати такі.

- **Проїзд.** Часто це питання беруть на себе волонтерські організації, але якщо родина вдавалася до повернення дитини без допомоги держави чи волонтерських організацій, виникає питання оплати його вартості, оскільки для родини це може бути великим фінансовим навантаженням. Якщо йдеться про повернення великої групи дітей з боку РФ, постає питання, яким чином дітей можна забрати від кордону і доставити в населений пункт для проведення подальших дій.
- **Ідентифікація.** Серед дітей, які були примусово переміщені чи депортовані, є діти до 6 років, є «статусні діти» з окупованих територій, є діти, що осиротіли внаслідок війни. Безперечно, важливим питанням є питання ідентифікації цих дітей, встановлення їхніх осіб і пошук родичів, опікунів/піклувальників, визначення подальшої долі дитини у разі, якщо її родичі не будуть знайдені.
- **Надання гуманітарної допомоги дітям.** Оскільки діти можуть повертатися без особистих речей, або не мати одягу за сезоном, необхідно забезпечити мінімальний набір гуманітарної допомоги (гігієна, одяг).
- **Забезпечення медичного обстеження.** Непоодинокими є скарги на позбавлення харчування, насильство з боку родин, в які влаштовані діти на території РФ, тому необхідно буде забезпечити медичне обстеження дітей.

- **Забезпечення тимчасового розміщення дітей**, зокрема разом із родинами (за потреби). Для проведення опитування, виготовлення документів, проходження додаткових обстежень, а так само у разі, якщо територія, на якій проживала дитина, окупована, необхідно забезпечити тимчасове розміщення дітей спільно із родинами.
- **Проведення правоохоронними органами опитування**, щоб з'ясувати інформацію щодо осіб, які вчиняли злочин депортації / примусового переміщення, а також інформацію про інших постраждалих.
- **Сприяння у виготовленні документів** (свідоцтва про народження, паспорта громадянина України, паспорта громадянина України для виїзду за кордон тощо). Особливо гостро це питання стоятиме для дітей, які осиротіли внаслідок війни і не мають близьких, оскільки перед відновленням документів необхідно буде визначити, хто ними має опікуватися.
- **Заходи соціальної підтримки та психологічна реабілітація дітей**. Тривале перебування дітей у таборах, в яких проводили так звані «заходи перевиховання», чи у родинах громадян РФ, навчання у російських школах, в яких масовим явищем є милітаризація, потребуватиме проведення реабілітації таких дітей.
- **Влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, до родин**. Якщо дитина не має родичів, то в рамках політики деінституалізації розміщення цієї дитини має відбуватися виключно в родині.
- **Фінансова допомога родині** (наприклад, у форматі надання одноразової грошової допомоги).
- **Продовження навчання** — деякі діти перебувають у депортації більше року, і тому постає питання продовження здобуття освіти (підтвердження рівня освітнього) ними після перебування у закладах на ТОТ, або в РФ (особливо коли це стосується випускних класів, здобуття профтехосвіти, перших курсів ЗВО).

Наразі більшість цих потреб задовольняються через комунікацію між державними органами в конкретних кейсах. Водночас розбудова сталого механізму підтримки дітей, які повернулися, має бути пріоритетом для органів державної влади.

4.6. Співпраця з міжнародними партнерами

У рамках своїх повноважень Уповноважений співпрацював у сфері захисту прав дітей із Європейською мережею омбудсманів з прав дитини (ENOC). Так, у вересні 2022 року делегація з Секретаріату Уповноваженого обговорила дотримання прав українських дітей з представниками Європейської мережі омбудсманів з прав дитини. Потім у листопаді 2023 Уповноважений провів зустріч у Брюсселі з керівницею Європейської мережі дитячих Омбудсманів.

За результатами зустрічей були досягнуті домовленості про посилення участі мережі у питаннях захисту прав українських дітей як в Україні, так і за її межами, зокрема й повернення депортованих дітей з Російської Федерації.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в рамках різних організацій системи ООН працював над питаннями повернення українських дітей, примусово вивезених з тимчасово окупованих територій до Російської Федерації. 30 серпня 2022 року у Комітеті ООН з прав дитини заслухали доповідь про виконання Україною Конвенції ООН про права дитини.

28 квітня 2023 року в штаб-квартирі ООН відбулося неформальне засідання Ради безпеки ООН за формулою Аррії на тему: «Реагування на викрадення та депортацію дітей під час збройних конфліктів: конкретні заходи з притягнення до відповідальності та превенції»²³³. Засідання ініційовано членами РБ ООН Албанією, Францією та США, а також Постійним представництвом України при ООН за підтримки таких держав: Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Гватемала, Греція, Грузія, Данія, Еквадор, Естонія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Кіпр, Королівство Нідерланди, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Республіка Корея, Північна Македонія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Хорватія, Чеська Республіка, Чорногорія, Швейцарія, Швеція, Японія, а також делегації Європейського Союзу.

Метою заходу було привернути особливу увагу міжнародної спільноти до проблеми викрадення та депортації дітей в умовах збройних конфліктів, та в умовах війни Росії проти України зокрема.

Метою заходу було привернути особливу увагу міжнародної спільноти до проблеми викрадення та депортації дітей в умовах збройних конфліктів, та в умовах війни Росії проти України зокрема.

Бриферами заходу виступили Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитро Лубінець, Радниця – Уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дарія Герасимчук, громадяни України – постраждалі від злочинів Російської Федерації, а також Директор неурядової коаліції правозахисних організацій “Watchlist on CAAC” д-р Езекіль Хеффес.

²³³ Постійне представництво України при ООН / Perm Mission of Ukraine to the UN. Режим доступу: https://www.facebook.com/UKRinUN/posts/pfbid02kY657zFG3p92cFQmy2zaP4HtVkkmagw6YJTU5K2gfH3Jc4iDwX1bKC A4r5Z3SkSI?locale=ru_RU

Рекомендації

Кабінету Міністрів України:

- розробити проєкт порядку взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування під час та після повернення дітей, примусово переміщених на тимчасово окуповану територію України та/або депортованих на територію РФ чи Республіки Білорусь, та подальшої підтримки родини;
- розробити програми допомоги та забезпечення підтримки дітей, підданих депортації на територію РФ, примусовому переміщенню на тимчасово окуповані території України, після повернення на територію України.

Міністерству охорони здоров'я України:

- розробити та інтегрувати довгострокові програми з надання психологічної та медичної реабілітації дітям, які постраждали або стали свідками насильства в умовах збройного конфлікту, включаючи гендерне насильство, розлучення із родиною тощо.

Міністерству соціальної політики України та Національній сервісній службі України:

- розробити план евакуації інтернатних закладів та установ, а також алгоритм дій співробітників, їхньої співпраці з представниками органів місцевої влади та правоохоронних органів в ході такої евакуації;
- забезпечити проведення аналізу даних щодо інтернатних закладів та установ, які розташовані на території, підконтрольній Уряду України, а також тих, що розташовані на тимчасово окупованих територіях, зокрема щодо кількості дітей та персоналу, що перебувають в закладах, їх статусу тощо.

Міністерству закордонних справ України:

- вивчити можливості для співробітництва з іншими країнами для надання допомоги дітям, які постраждали або стали свідками насильства в умовах збройного конфлікту, включаючи гендерне насильство, розлучення із родиною тощо.

Національному інформаційному бюро:

- розробити алгоритм верифікації зафіксованих випадків примусового переміщення на тимчасово окуповані території України та депортації українських дітей до РФ.

Офісу Генерального прокурора, Службі безпеки України, Національній поліції України, Міністерству юстиції України:

- забезпечити взаємодію для фіксації та проведення належного розслідування випадків порушення міжнародного гуманітарного права, зокрема вбивства дітей, поранення, насильницького переміщення, руйнування закладів освіти, охорони здоров'я, для притягнення винних до відповідальності.

Міжнародним організаціям та партнерам:

- активізувати зусилля з отримання від уповноважених органів РФ інформації щодо кількості та місцезнаходження українських дітей, депортованих до РФ;
- докласти максимальних зусиль для отримання доступу та проведення моніторингу інституцій, в яких перебувають діти, депортовані з України до РФ;
- сприяти комунікації між представниками України та РФ щодо ефективного та безпечного передавання дітей, депортованих до РФ, в Україну;
- сприяти напрацюванню моделі механізму/платформи для повернення в Україну всіх дітей, депортованих до РФ.

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

[ombudsman.gov.ua/
childrenofwar-2023](https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023)